

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ajda Vodlan

Politična (ne)pravičnost na Nürnberškem sodišču

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ajda Vodlan

Mentor: redni profesor dr. Igor Lukšič

Politična (ne)pravičnost na Nürnberškem sodišču

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

Diplomsko nalogo posvečam svojemu dedku, Jožefu Vodlanu, ki je na lastni koži doživel grozote druge svetovne vojne, sprva kot ujetnik v taborišču, po pobegu pa še kot aktiven borec v partizanski vojski. Na mojo veliko žalost je prav v času pisanja te naloge zapustil naš svet in ni dočakal, da bi njegova najmlajša vnukinja diplomirala.

Svojemu mentorju se iskreno zahvaljujem za pomoč na akademskem področju in moji družini ter vsem prijateljem za neprestano podporo pri delu.

Politična (ne)pravičnost na Nürnberškem sodišču

Glavni poudarek diplomske naloge je na vprašanju pravičnosti in nepravičnosti na nürnberškem sodišču. Kljub očitnemu napredku, ki ga je sodišče prineslo v mednarodno pravo in mednarodne odnose, je moje stališče do sodišča izjemno kritično.

Pravičnost razumemo kot kompleksen pojem, kajti pravičnost za ene je velikokrat kontradiktorna pravičnosti drugih. Glavno vprašanje v ozadju diplomske naloge je namreč vprašanje pravičnosti do žrtev druge svetovne vojne, do obtoženih in do vseh nadaljnjih generacij, zato sem se odločila za multidisciplinaren pristop k raziskavi, da bi tematiko pravičnosti osvetlila z vseh treh zornih kotov. Do odgovora sem tako prišla s pomočjo pravne analize sojenja in sodišča samega s poudarkom na nepravičnosti, ki je bila storjena v odnosu do obtoženih, in z analizo političnih interesov držav zaveznic za ustanovitev sodišča, predvsem propagandnih interesov. Prav tako se odgovor skriva v filozofski debati o pravičnosti in vprašanju (ne)univerzalnosti tega pojma. Zaključek odgovora pa se skriva v antropološko-sociološki analizi sojenja kot obreda, ki razkriva tudi druge interese za ustanovitev sodišča, ne zgolj zagotavljanje pravičnosti na mednarodni ravni.

KLJUČNE BESEDE – nürnberško sodišče, pravičnost, zmagovalno sodišče, propagandno sodišče, obred.

Political (in)justice at the Nuremberg Court

The main emphasis of the thesis is on the question of justice and injustice at the Nuremberg Court. Despite the obvious progress the court brought into the international law and international relations, my stance towards the judicial system remains critical.

Justice is understood as a complex concept; more often than not, it seems one's idea of justice contradicts the perception of others. The main question in the background of the thesis is that of justice towards victims of the Second World War, those convicted and the following generations. Therefore I take on a multidisciplinary approach towards research, highlighting the motif of justice from all three standpoints. I have arrived to an answer through a judicial analysis of the trials, as well as the court, with an emphasis on the injustices towards the convicted, along with the analysis of the Alliance's political interests in the setting-up of the court, especially the propaganda interests. Furthermore, the answer lies in the philosophical discussion of justice, questioning its (non-)universality. The final portion of the answer is given through a social anthropological analysis of a trial as a ceremony, which reveals other interests behind the establishment of the court, not only ensuring justice at the international level.

KEY WORDS – Nuremberg Court, justice, winning court, propaganda court, ceremony.

Kazalo

1	UVOD	6
2	PRVO POGlavJE: PRAVIČNOST NA SODIŠČU	10
2.1	Pravičnost.....	10
2.2	Zločin in kazen.....	11
2.3	Mednarodno sodišče	16
2.4	Nekatera načela pravičnega sojenja	19
2.4.1	Enakost pred sodiščem (zakonom).....	19
2.4.2	Pravica do neodvisnega in nepristranskega sojenja.....	20
2.4.3	Načelo zakonitosti: Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia.....	20
2.4.4	Načelo kolektivne odgovornosti	24
2.4.5	Načelo nullum crimen sine culpa.....	24
2.4.6	Načelo par in parem non habet imperium	25
2.5	Odločitev zaveznikov za sojenje pred mednarodnim sodiščem	26
3	DRUGO POGlavJE: Zmagovalno in propagandno sodišče.....	29
4	TRETJE POGlavJE: Obred	33
4.1	Definicija obreda	33
4.2	Sojenje kot obred	33
4.3	Nürnberško sojenje kot obred	35
4.3.1	Grešni kozel pri obredu	36
4.3.2	Kraj obreda	38
4.3.3	Jezik obreda	39
4.3.4	Zaključek obreda.....	39
5	ZAKLJUČEK.....	41
6	LITERATURA.....	43

1 UVOD

Julija 1998 je bilo z Rimskim statutom¹ ustanovljeno prvo stalno Mednarodno kazensko sodišče v Haagu (haško sodišče), ki je pričelo delovati julija 2002. Zamisel za sojenje na mednarodni ravni ni bila nova, toda v praksi se je uveljavila šele po drugi svetovni vojni. Izjema je bilo sojenje na mednarodni ravni Petru von Hagenbachu leta 1474 (Henderson 2010, 248).

Za sprožitev kazenskega sodnega postopka na mednarodni ravni je potrebno kaznivo dejanje mednarodne narave. Piratstvo je od nekdaj sodilo v to vrsto dejanj – *communis hostis omnium* (zločin zoper vse) –, toda kljub temu so sojenja piratom vedno potekala samo na nacionalni ravni. Države so bile dolžne preganjati pirate in jih kaznovati, za kar pa niso imele na voljo ne mednarodnega sodišča ne drugega mehanizma pregona. Velik premik se je zgodil po prvi svetovni vojni, ko so antantne sile javno obsodile nemškega monarha Williama II za krivega »kršenja mednarodne morale«, in posledično kaznivega dejanja agresije (Henderson 2010, 249). Monarh je sicer zbežal na Nizozemsko, zato do sojenja nikoli ni prišlo, toda prav ta primer je bil podlaga za sojenje po drugi svetovni vojni.

Po drugi svetovni vojni so ustanovili Mednarodni vojaški tribunal (nürnberško sodišče²), *ad hoc* mednarodno kazensko sodišče, namenjeno sojenju najvišjim političnim in vojaškim osebam, odgovornim za grozodejstva v času druge svetovne vojne. Kazniva dejanja, ki naj bi jih zagrešili, naj ne bi bila naravnana zoper posameznika, niti posamezno državo, temveč zoper mednarodno skupnost kot celoto, zaradi česa se je dejansko pojavila težnja po kaznovanju na mednarodni ravni. V nalogi se bom ukvarjala z razlogi za ustanovitev tega sodišča in preverjala, kakšno vlogo je pri tem igrala pravičnost in kakšno vlogo so imeli drugi interesi posameznih politikov oziroma interesi posameznih držav.

Nürnberško sodišče, njegova funkcija, delovanje, organizacija in splošna zamisel, iz katere sodišče izhaja, je postalo podlaga za ustanovitev Mednarodnega kazenskega sodišča za Ruando in Mednarodnega kazenskega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo, pozneje pa še

---

¹ Rimski statut – The Rome Statute of the International Criminal Court, podpisan 17. julija 1998, v veljavi od 1. julija 2002.

² V svoji nalogi se bom osredotočila samo na prve nürnberške procese, ki so potekali od 14. novembra 1945 do 1. oktobra 1946 v Nürnbergu in v katerih so nastopili naslednji obtoženci: Hermann Wilhelm Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel, Ernest Kaltenbrunner, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Wilhelm Frick, Julius Streicher, Walter Funk, Hjalmar Schacht, Karl Dönitz, Erich Raeder, Baldur von Schirach, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Franz von Papen, Arthur Seyss-Inquart, Albert Speer, Constantin von Neurath, Hans Fritzsche, Martin Bormann in Gustav Krupp von Bohlen und Halbach. Na sojenju so se pojavili vsi obtoženci, razen nekaj izjem: Robert Ley je storil samomor pred začetkom sojenja, Gustav Krupp von Bohlen und Halbach je trpel za resno boleznijo, Martina Bormanna pa niso uspeli privedi, zato so mu sodili in *absentia*.

Mednarodnega kazenskega sodišča v Haagu. Seveda je vplival tudi na oblikovanje Mednarodnega kazenskega sodišča za Daljni vzhod (tokijsko sodišče), ki je bilo dokaj podobno samemu nürnberškemu sodišču – tako v namenu kot sočasnosti. Haaško sodišče naj bi bilo velik uspeh v mednarodni skupnosti. Moje mnenje do tega sodišča pa je izrazito kritično, saj dvomim, da zagotavlja pravičnost enakopravno za vse. Izhajam iz trditev mnogih avtorjev, ki kritizirajo, da je bilo nürnberško sodišče t.i. »zmagovalno sodišče«. Kako torej haaško sodišče ni prav tako »zmagovalno sodišče«, sicer v drugačnem kontekstu glede na spremenjene zgodovinske okoliščine, če temelji na nürnberškem sodišču, ki naj bi bilo točno to?

Izbrana tematika diplomske naloge je zelo obsežna, zato se bom zaradi prostorskih in časovnih omejitev osredotočila samo na prvi del: nürnberško sodišče in (ne)pravičnost postopkov na njem. Za izčrpno obravnavo celotne tematike bi to vprašanje morala raziskati še v povezavi s tokijskim sodiščem, Mednarodnim kazenskim sodiščem za Ruando ter Mednarodnim kazenskim sodiščem za nekdanjo Jugoslavijo in šele tedaj ugotoviti, ali gre dejansko za neprekinjen proces in kakšno je trenutno stanje na haaškem sodišču. Torej, če bom uspešno opravila nalogo, ki sem si jo zadala v prvem delu, bom morda nadaljnja vprašanja naknadno obravnavala v magistrski in doktorski nalogi.

Diplomska naloga je sestavljena iz dveh sklopov. V prvem se bom ukvarjala s teoretičnim razumevanjem pravičnosti. Razložila bom, od kod izhaja zamisel za iskanje pravičnosti na sodišču. Poizkušala bom pojasniti, kakšen je dejansko namen sodišča, komu služi in kaj naj bi s svojim delovanjem dejansko doseglo. Preučila bom funkcijo sodišča z vidika zagotavljanja pravičnosti. V tem sklopu se bom tako predvsem iz teoretičnega vidika dotaknila praktičnega vprašanja pravičnosti v zgodovinskem kontekstu nürnberškega sodišča.

V drugem sklopu pa se bom osredotočila na nürnberško sodišče, ne več z vidika teorije, temveč dejanskega dogajanja. Začela bom s predstavitvijo koncepta, da se zločincem iz druge svetovne vojne sodi na mednarodnem sodišču. Od kod izhaja zamisel, da se jim sodi na mednarodnem sodišču, in ne nacionalnih? Oziroma vprašanje je, zakaj naj se jim sploh tako sodi, namreč praksa zmagovalcev nad poraženci je bila takrat drugačna. Izpostavila bom stališča držav zmagovalk, ki so to sodišče ustanovile (Združene države Amerike, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Francija), ter s pomočjo analize skušala ugotoviti, kakšne interese so te države imele v funkciji sodišča. Na kratko bom pojasnila tudi elemente (ne)pravičnosti v sami organizaciji sodišča in sodnem postopku. S tem se bom torej dotaknila

vprašanja pravne (ne)pravičnosti, toda glavni poudarek bom ohranila na analizi interesov za ustanovitev sodišča in ugotavljanju vloge pravičnosti. Na tem mestu bom preverjala tri hipoteze, ki sem jih sama postavila in se navezujejo druga na drugo. Glavna hipoteza je, da se zamisel za nürnberško sodišče ni porodila na podlagi zagotavljanja pravičnosti na sodišču. Druga hipoteza je, da je nürnberško sodišče klasičen primer »zmagovalnega sodišča« in »propagandnega sodišča«. Zadnja hipoteza pa preučuje vlogo nürnberškega sodišča v obredu zaključka druge svetovne vojne.

Pri svojem delu sem uporabljala primarne vire: temeljne dokumente sodišča, statut sodišča, dokumente s sojenj in sodne odločbe. Poiskala sem tudi sekundarne vire, pri čemer sem bila pozorna, iz katerega časovnega obdobja so in katere narodnosti je bil avtor oziroma katero stran je zastopal. Želela sem namreč preučiti literaturo, ki je nastala tako v času pred ustanovitvijo sodišča, med njegovim delovanjem in v obdobju hladne vojne, kot tudi sodobne vire. Z izbiro avtorjev različnih nacionalnosti pa sem želela predstaviti poglede več držav. Na tem področju je na voljo veliko literature, zato nisem imela težav z zbiranjem podatkov, po drugi strani pa je njihova analiza zahtevala precej vloženega truda in pridobljenega znanja. Še posebna previdnost je bila potrebna pri obravnavi podatkov iz časa pred sojenji in med sodnimi postopki, saj so se prave informacije o interesih posameznih držav »skrivale« za suhoparnimi dejstvi in argumenti. Analiza podatkov je tako zahtevala poglobljeno poznavanje zgodovine, prava in politike.

Glavna tematika naloge je torej pravičnost v Nürnbergu. Že v naslednjem poglavju se bom ukvarjala z opredelitvijo tega koncepta, na tem mestu pa naj samo opozorim, da sem se v diplomski nalogi vprašanja pravičnosti lotila tridimenzionalno – pravičnost za obsojene, pravičnost za žrtve in pravičnost za družbo – za tedanjo družbo in nadaljnje generacije. Že vse od antične Grčije, in verjetno še iz zgodnejših časov, je vprašanje pravičnosti poglavitna tema tako filozofije kot politologije, prava in mnogih drugih ved. Nemogoče je podati eno samo definicijo za ta koncept, zato sem želela odgovoriti na vprašanje, kaj je pravično za te tri »skupine« ljudi. Kot bom pokazala v diplomski nalogi, je lahko pravičnost za določene posameznike kontradiktorna pravičnosti za druge. In prav iz tega izhaja moja dilema, ki me je spodbudila k izbiri te tematike – morda je bilo nürnberško sodišče pravično za žrtve druge svetovne vojne in je prineslo pravičnost v tedanjo družbo, toda če ni bilo pravično za obsojence in to prakso danes nadaljujemo, kakšna je torej pravičnost naše družbe? Je tako možno, da je nürnberška pravičnost prinesla nepravičnost za nadaljnje generacije mednarodnih sodišč? Toda, ali naj ne bi bila pravičnost pravična, le če presoja vse strani in

zagotovi pravičnost za vse? Je sploh možna univerzalna pravičnost? Nürnberški procesi so bili eni najbolj odmevnih procesov v zgodovini in so predmet mnogoterih analiz še v sodobnih časih. Ne želim prispevati še ene analize v dolgem nizu podobnih razmišljanj, temveč podati odgovor, ali vsaj poskusiti odgovoriti na vprašanje, ali je nürnberško sodišče precedens, ki ohranja nepravično sojenje zmagovalca proti poražencu?

Prav tako naj na samem začetku opozorim, da ne smemo zanikati pomembne vloge nürnberškega sodišča, kar tudi ni moj namen. Morda res ni bilo pravično sodišče, toda bilo je velik korak v smeri humanizma – zmagovalci bi lahko pobili poražence, kot je bilo v navadi skozi vso zgodovino človeštva, toda tedaj so se odločili za sojenje. Naj citiram nekdanjega vojnega ministra ZDA, Henryja Stimsona, ki je za nürnberško sodišče dejal: »Nacistom smo dali, kar so oni odvzeli svojim nasprotnikom – zaščito prava«³ (Stimson 1947, 180). Nedvomno je bil velik korak, toda vseeno moramo ostati kritični, kot je v intervjuju dejala Spomenka Hribar: »Če se ne opredelimo do spornih dejanj v zgodovini, smo, kakor da bi oslepeli, kot bi si dali mreno na oči in bi slepo blodili v sedanjosti in v prihodnosti« (Hribar 2013, 40). Pravičnost je pravična le, ko ostane v čisti obliki, in ne ko služi propagandnim, zmagovalnim, obrednim ali drugim namenom.

---

³ »We gave to the Nazis what they had denied their own opponents – the protection of the Law.«

2 PRVO POGLAVJE: PRAVIČNOST NA SODIŠČU

2.1 Pravičnost

Preden se osredotočim na analizo dogajanja v Nürnbergu, je potrebno opredeliti pojem pravičnosti, in posledično nepravičnosti. Kaj je pravičnost? Gre za eno izmed temeljnih vprašanj politične filozofije, filozofije na splošno, politologije, prava in mnogih drugih ved ter znanosti. V diplomski nalogi se bom oprla predvsem na Aristotelovo definicijo pravičnosti in kasnejšo Rawlsovo teorijo.

Aristotelovo delo *Nikomahova etika* (1964) se ukvarja pretežno z vrlinami. Pravi, da je »pravičnost popolna vrлина, ker je njeno bistvo v neposredni uporabi popolne vrline; popolna pa je tudi zato, ker se zna človek, ki jo ima, ravnati po vrlini tudi v odnosu do drugih ljudi, ne le do samega sebe« (Aristoteles 1964, 180). »Pravično je potemtakem, kar je v skladu z zakonitostjo in enakostjo, krivično, kar krši načela zakonitosti in enakosti« (Aristoteles 1964, 178). Nadaljuje, »da je *pravično* to, kar ustvarja in ohranja blaginjo ali sestavine blaginje v državljanski skupnosti« (Aristoteles 1964, 179). Pravičnost je torej vrлина, ki ima opraviti z zakonitostjo in enakostjo, se odraža v odnosu do drugega in je pomembna za blaginjo v neki skupnosti. Problematika se pojavi pri vprašanju, kaj je zakonito in kaj pomeni enakost. Tudi Rawls izpostavi enakost, ko opredeli družbo kot »sistem sodelovanja med svobodnimi in enakimi državljani iz generacije v generacijo« (Rawls 2011, 28). Po njegovem mnenju je »vloga načel pravičnosti, da določijo poštene pogoje družbenega sodelovanja« (Rawls 2011, 28). Tako Aristotel kot Rawls se opredeljujeta do pravičnosti znotraj demokracije, atenske in moderne, ki sta sicer zelo različni, vseeno pa temeljita na dejstvu, da so državljani enaki in svobodni.

»*Iti k sodniku* pomeni *iti k pravičnosti*, ker naj bi bil sodnik utelešenje pravičnosti in naloga sodnika naj bi bila vzpostaviti enakost« (Aristoteles 1964, 187). Nürnberško sodišče naj bi tako vzpostavilo enakost na podlagi upoštevanja zakonitosti. Sodišče bi bilo torej pravično, le če bi upoštevalo sprejeto zakonitost. Težava pa je v tem, da gre za mednarodno sodišče, kjer državljanska skupnost, o kateri je govoril Aristotel, postane celotno človeštvo. »Kar je namreč določila zakonodaja, to je zakonito, in o vsakem določilu zakonodaje lahko rečemo, da je pravično« (Aristoteles 1964, 179). Ugotoviti moram torej, ali obstaja neka univerzalna zakonitost. V nadaljevanju bom za vsa štiri kazniva dejanja, ki jih je sodišče obravnavalo, presojala, ali so bili nezakoniti s strani zaveznikov ali so bili dejansko nezakoniti v očeh

celotnega človeštva. Če je temu tako, potem lahko trdimo, da je bilo sodišče pravično. Toda pravičnost je potrebna tudi v drugi točki – enakosti. »Kadar eden ubija, drugi umira, sta trpljenje enega in dejanje drugega neenako porazdeljena: to neenakost skuša sodnik s kaznijo (= izgubo) izenačiti in tako odvzeti dobiček« (Aristoteles 1964, 187). Tako je bilo sodišče pravično, če je ponovno vzpostavilo enakost v družbi. Ponovno pa se pojavi vprašanje, kaj pomeni enakost na univerzalni ravni? Državna skupnost je za Aristotela namreč predstavljala skupnost svobodnih in enakih moških, iz katere so bili izvzeti sužnji, ženske, mladoletni in tujci. Aristotelovi koncepti so nedvomno še vedno aktualni, toda vprašanje je, ali jih lahko kar preprosto »preslikamo« z ravni skupnosti na raven človeštva? Ali je možno govoriti o univerzalni zakonitosti in enakosti med vsemi ljudmi? Rawls dejansko piše o tem, da nam politična filozofija ne more dati nekega celovitega nauka, ki bi imel splošno veljavo (Rawls 2009, 118). Pravičnost je čustveno obarvana, ima zgodovinsko in kulturno konotacijo, zato jo je nemogoče točno definirati za manjšo družbeno skupino, in še toliko manj za celotno človeško družbo. Morda pa je prav to zapuščina nürnberškega sodišča – da ni najpomembnejše, ali je bila odločitev za sodišče pravična ali je bilo sojenje pravično, temveč dejstvo, da je bilo sodišče precedens, ki je želelo izpostaviti, da so določeni zločini⁴ tako velikanski in grozoviti, da so v nasprotju z vrednotami vseh družb in kultur sveta. Ter da kljub raznolikim definicijam pravičnosti teh družb vendarle obstaja neka skupna točka, nekaj, kar je globalna pravičnost. Prav tako ne smemo pozabiti, da mednarodno pravo ni kot vsako drugo pravo, da ne gre za preprosta kodificirana pravila, temveč je veliko bolj ohlapno, saj se zaveda raznolikosti svojih subjektov in objektov. Mednarodno pravo tako precej bolj vključuje tudi moralni pogled na celotno zadevo. Prav to potrjuje načelo *ex aequo et bono* – če se stranki v sporu strinjata, se lahko sodi po načelih pravičnosti, čeprav je to v nasprotju z določenim pravom.

2.2 Zločin in kazen

Vprašanje, ki se je pojavilo že v prejšnjem poglavju, je, kako naj sodniki na nürnberškem sodišču ponovno vzpostavijo enotnost v družbi. »Kar smo poimenovali zločin, je zahtevalo tudi kazen« (Stimson 1947, 185). Toda kakšna naj bo kazen za takšna grozodejstva? Tako kot še vedno nimamo dokončne definicije pravičnosti, se že od antike naprej sprašujemo o glavni funkciji kazni. V pravu veljajo tri glavne teorije namena kazni: ena absolutna in dve relativni.

---

⁴ Pravilni pravni termin bi bil kaznivo dejanje, toda kot politologinja sem mnenja, da ni sporno, če uporabljam termin zločin. Glede na grozodejstva druge svetovne vojne je uporaba tega termina smotrna, saj ima zločin bolj negativen prizvok kot kaznivo dejanje.

Iz perspektive vseh treh teorij bom analizirala kazni nürnberškega sodišča. Toda v praksi se redkokdaj uporabljajo čiste teorije. Namreč že v začetku 20. stoletja so nastale mešane teorije, saj imajo »čiste« teorije določene omejitve (Ambrož 2008, 11). Preko iskanja namena kazni za obsojence se bom približala vprašanju vlogi sodišča kot celote.

Absolutna teorija kaznuje, ker je kazen povračilo, in se ne ubada z vprašanji prihodnosti storilca in družbe. Že Kant je nasprotoval temu, da bi se kazni pripisoval kakršenkoli namen, razen uresničevanja pravičnosti (Ambrož 2008, 4). Kazni za obsojene na nürnberškem sodišču so bile bodisi večletne zaporne kazni, dosmrtno zaporne kazni ali pa smrt z obešanjem. Predvsem smrt z obešanjem je bila izjemno slabo sprejeta med obsojenimi, saj so v preteklosti na to kazen obsojali samo najhujše zločince, na primer morilce, posiljevalce ... Sojenje v očeh obtožencev namreč ni bilo nekaj pozitivnega, kot so ga Američani opisovali v svoji propagandi, temveč so ga doživljali bolj kot ponižanje. Političnim in vojaškim poveljnikom še nikoli prej v zgodovini niso sodili na tujih sodiščih, saj je to bilo v nasprotju s suverenostjo države, in s tem tudi častjo države. Kot je Robert Ley rekel o obtožnici, preden je storil samomor (Gilbert 1981, 14): »Postavite nas k steni in nas postrelite! – Vse lepo in prav, vi ste zmagovalci. Toda zakaj naj bi me zvelkli pred sodišče kakor z..., z..., z...?« Mislil je zločinca. Sojenje poražencem v vojni je bilo tako razumljeno kot napad na osebno dostojanstvo in identiteto teh ljudi (Zolo 2009, 166). Pričakovano je bilo namreč, da lahko vojnim poražencem naložijo hude reparacije, kot se je to zgodilo z Versajsko pogodbo⁵, toda nikakor niso pričakovali kazenske obravnave in uvedbe osebne odgovornosti posameznika (Luban 1987, 799). Iz perspektive absolutne teorije vseeno lahko trdimo, da so se v času med velikima vojnama stvari spremenile – med drugim je vojna postala prepovedana, vojskovanje se je omejilo in oblikovalo se je prepričanje, da so posamezniki lahko odgovorni za vojna dejanja. Toda prvič so se pojavili dvomi, ali je bilo vse to dejansko res, ali pa so morda zavezniki zasnovali sodišče na takšnih temeljih, da je bilo videti, kot da je bilo vse to univerzalno sprejeto. In drugič, če presojamo pravičnost, ugotovimo, da ni bila enakopravna. Kaznovanje je namreč pravično le, če kaznujemo vse enako (Lewis 2003, 187), kar pa se ni zgodilo. Ne samo, da zaveznikom niso sodili za njihova samostojna dejanja (npr. za določene vojne zločine), zgodilo se je celo to, da so Nemce kaznovali za zločin, za katerega so bili aktivno krivi tudi Rusi – primer, o katerem govorim, je invazija na Poljsko leta 1939. Iz tega vidika je bila kazen popolnoma nepravilna. Če je bil torej namen mednarodnega sodišča kaznovati zločine, ker je tako prav in pravično, potem ni bilo najbolj uspešno, ker se je med

---

⁵ Versajska pogodba – The Treaty of Versailles, podpisana 28. junija 1919, v veljavi od 21. oktobra 1919.

ljudmi pojavil dvom, da se ne kaznuje vseh zločincev, temveč samo tiste, ki so bili tudi poraženci. Absolutna teorija naj bi namreč »zavračala nekontroliran in nesorazmeren izbruh agresije proti storilcu ali celo njegovim bližnjim, kar je značilnost maščevanja, temveč naj bi bila racionalno in natančno odmerjeno povračilo (princip taliona), ki je v službi pravičnosti« (Ambrož 2008, 4). V tem pomenu je bilo sodišče res korak naprej »proti civilizaciji«. Kajti morda so bili res prvi vojaški in politični poveljniki obsojeni pred mednarodnim sodiščem, toda kot pravi tožilec Jackson, so bili tudi prvi, ki so se imeli možnost zagovarjati kot nedolžni pred sodiščem in dokazati svojo nedolžnost (International Military Tribunal 1947a, 102). Sodišče naj bi tako tudi dokončno obsodilo grozote in zaključilo vojno ter naj bi bilo, kljub določenim legalnim pomanjkljivostim, »nesporno s strani prava in morale, saj naj bi preprečilo nadaljnjo zunajsodno *vojaško, politično in policijsko denacifikacijo*« (Bavcon in drugi 1997, 64).

Toda realno ni bila absolutna teorija tista, ki je prevladovala v ozadju kaznovanja. Glavna predpostavka absolutne teorije, »da je zlo (kaznivo dejanje) mogoče *izničiti* s povzročitvijo dodatnega zla«, stoji na krhkih temeljih in je bolj stvar verovanja kot racionalnosti (Ambrož 2008, 5–6). Prav v primeru zločinov druge svetovne vojne, ki so tako obsežnega značaja, pa sploh težko verjamemo v to. Kazen sama v tem primeru ni zadoščala – geslo »nikoli več« nakazuje, da je bil morda glavni namen kaznovanja v drugih interesih, ki pa jih predstavljata relativni teoriji.

Relativni pogledi na kaznovanje so prav tako znani že iz antike. Že Platon je trdil, da »nihče razumen ne kaznuje zato, ker se je grešilo, temveč da se ne bi grešilo« (Ambrož 2008, 6). Teorija specialne prevencije se nanaša na posameznika, da ta ne bi več ponavljal kaznivih dejanj, teorija genialne prevencije pa vidi namen kazni v vplivanju na celotno družbo, da ne bi počela teh kaznivih dejanj. Znotraj prve teorije imajo nacistični zločinci posebno mesto, saj veljajo za šolski primer, ko so bila storjena težka kazniva dejanja, ki bi v teoriji lahko ostala nekaznovana, ker so bili storilci popolnoma lojalni državljani in ustrezno socializirani (Ambrož 2008, 8). Prav tako je pomemben dejavnik, da so kasneje že v času sojenja na podlagi inteligenčnih testov ugotovili, da so bil z izjemo Streicherja vsi nadpovprečno inteligentni (Gilbert 1981, 37). Sodilo se je tako najvišjim avtoritetam v državi, visoko izobraženim možem iz bogatih družin in spoštovanih v očeh nemške javnosti. Kazni na nürnberškem sodišču se po tej plati ne ujemajo s teorijo specialne prevencije, saj so izrazito stroge kazni. Po eni strani so zaslužene kazni glede na storjene grozote, po drugi strani pa je pomembno, da kazen ne povežemo z zločini druge svetovne vojne, temveč s tem, ali je

posameznik zagrešil ta dejanja in v kakšni meri je bil dejansko kriv. Tako ne smemo povsem zanemariti izgovora, ki so ga prav vsi obtoženi uporabljali na sodišču – delovanja na podlagi ukazov nadrejenih, vojaških ali političnih. Kot je Göring komentiral neodvisno odločanje vojaških poveljnikov (Gilbert 1981, 241): »Morda bi se v prihodnosti lahko izognili vojni, če bi slehernega vojaka povprašali, ali želi iti domov. Vendar ne le v vodstvu te države, temveč v sleherni državi sveta obstaja vojaško jasna formulacija.« Pruska militaristična tradicija ni bila samo značilnost vojske, enaka miselnost je bila tudi v samem bistvu političnega odločanja – ukaze nadrejenih se je spoštovalo. Prav tako ne smemo pozabiti na antisemitske nürnberške zakone iz leta 1935, ki so bili legalni in legitimni v tedanji nemški družbi. Z vidika današnjega prava je uboganje na ukaz, ki je v sporu s pravom, neveljavno. Prav tako bi bili danes nürnberški zakoni neveljavni, ker bi bili v odkritem nasprotju z univerzalno sprejetimi človekovimi pravicami. Toda moramo se zavedati, da presojujemo zločine v času pred drugo svetovno vojno in med njo. Pomembno je torej, ali so obsojeni posamezniki dejansko storili dejanja, ki so bila razumljena kot zločin. V teoriji specialne prevencije veliko omenjamo tudi resocializacijo. Torej, če bi kaznovanje izhajalo iz specialne prevencije, bi morali verjeti, da bi se lahko posamezni obsojenci ponovno vključili v družbo. V družbo, ki je njihova dejanja razumela kot zločine. Tu pa se pojavlja vprašanje, v kolikšni meri je nemška družba razumela njihova dejanja kot zločine? Hitler je bil povsem legalno izvoljen na mesto premierja, torej je dejansko predstavljal voljo nemškega ljudstva. Ne trdim, da si je nemško ljudstvo želelo genocida, niti vojne ne. Toda vprašanje je, do kakšne mere so Hitlerjevi ukazi še odražali nemško voljo in kdaj niso več?

»Generalna prevencija se po eni strani nanaša na zastraševanje ljudi, po pozitivni strani pa prinaša socialno-pedagoški učinek, v smislu učenja spoštovanja družbenih vrednot, učinek zaupanja v državo, da nadzoruje kriminal, ter učinek zadovoljitve in pomiritve, ko vidijo, da pravosodje reši konflikt in da je pravo močnejše od neprava« (Ambrož 2008, 9 – 10). Videti je, da je bilo nürnberško sodišče zastavljeno prav v okviru te teorije. Že v svojem uvodnem govoru je prav to izpostavil glavni ameriški tožilec Jackson, ko je dejal (International Military Tribunal 1947a, 98–99): »Da so bili zločini tako okrutni in obsežni, da jih civilizacija preprosto ne more tolerirati, da se jih ignorira, ker ne more preživeti, da se ponovijo.« Prav Američani so namreč tisti, ki so se predvsem zavzemali za idejo sojenja zločincem z željo po »ekspresivni in poučni funkciji sojenja« (Luban 1987, 791). Ne torej negativni vidik generalne prevencije, zastraševanje ljudi, temveč predvsem pozitivni vidiki te teorije so odigrali močno vlogo. V smislu, da se je postavil precedens, da je lahko posameznik osebno

odgovoren za določena kazniva dejanja na mednarodni ravni, kljub temu da gre za vrhovnega ali političnega poveljnika. V smislu, da obstajajo določene vrednote, kot so človekove pravice, ki so univerzalne in so jim podrejene tudi države. V smislu, da je vojna prepovedana in da se vojnih zločinov ne bo toleriralo. V smislu, da je bila Evropa pretresena – šlo je za celino, ki je veljala za temelj civiliziranosti. Kako je potem sploh lahko prišlo do takšnih zločinov med Evropejci? Pomembna je bila moralna obsodba teh zločinov, da bi Evropejci še naprej lahko verjeli v civilizacijo. Za prihodnost pa je bilo pomembno dejstvo, da so to uredili na pravni način – da so pravičnost iskali na sodišču in da ni šlo za golo odstranitev poražencev. Namen Američanov je bil dejansko v prvi vrsti poučiti Nemce, kaj naj bi bila vladavina prava (*rule of law*), toda oni so bili preveč zaposleni z obnavljanjem države in svojih življenj (Luban 1987, 791–792). Sojenje je tako postalo primer vladavine prava v praksi (Luban 1987, 792). Pravna državna ureditev evropskih držav na mednarodni ravni je lahko torej stala le na tem temelju.

Problematično pri tej teoriji je, da na nek način prihaja do izkoriščanja človeka za dobro družbe. Postavljeni so bili torej precedensi, moralna obsodba je uspela in zločini druge svetovne vojne naj se ne bi nikoli več ponovili. Toda v kolikšni meri lahko tu govorimo o pravičnosti v odnosu do obsojenih? Prvo vprašanje je, zakaj so za prvo zasedanje izbrali prav teh enaindvajset mož? Odgovor se skriva v tem, da je šlo za javne osebe, za najvišje poveljnike v državi. So jih torej obsodili, ker so bili najbolj krivi ali ker so bili primerni za *lekcijo*? Ne trdim, da sodišče ni odlično opravilo svojega dela. Že samo dejstvo, da so tri obtožene spoznali za nekrive, jasno pokaže, da je navsezadnje obveljala določena pravica. Vprašati pa se moramo, v kolikšni meri je bila kazen povezana z osebno udeležbo pri kaznivih dejanjih in kakšno vlogo je imelo vplivanje na javnost. »Vsaka kazen, ki ni neizpodbitno potrebna, je tiranska« (Montesquieu v Selinšek 2007, 237). Kot sem že omenila, je pravičnost sestavljen pojem. V primeru pravičnosti celotne družbe dejansko lahko trdimo, da ni narobe soditi v skladu s teorijo generalne prevencije. Toda ne velja zanemariti vloge pravičnosti do obtoženega. Sodišče namreč v primeru teorije generalne prevencije upošteva »kaznovalne apetite javnosti« (Ambrož 2008, 11) in tu imajo večji vpliv (ne)naklonjenost javnosti do obtoženca kot pa dejansko neka racionalnost glede pravičnosti odločanja. Ta teorija torej ni sporna sama po sebi, temveč le v primeru, ko kazen ni sorazmerna kaznivemu dejanju, ker je bil »kaznovalni apetit javnosti« večji ali manjši. V našem primeru je to sporno, ker so za kaznovanje izbrali določene »grešne kozle«, kar bom podrobneje obravnavala v nadaljevanju. Dejstvo je, da je sodišče dokazalo krivdo obtoženih, toda sporna je bila odsotnost obtožnic za zmagovalce, ki so storili enaka dejanja, in mnoge druge Nemce, ki so

jih v času hladne vojne zaradi tekmovanja med silami prepeljali v ZDA in Sovjetsko zvezo (tehniko, znanstvenike, industrialce ...). V ospredju je bila teorija generalne prevencije, ki je potrebovala le določene ljudi, da jih predstavi javnosti kot krive, in ni bilo najpomembnejše, da zagotovi pravičnost in kaznuje prav vse, ki so storili kazniva dejanja.

Teorija generalne prevencije je torej imela dejansko največji pomen pri kaznovanju na nürnberškem sodišču. Seveda pa so bili temu primešani elementi absolutne teorije kaznovanja. Medtem pa teorija specialne prevencije ni imela pomembne vloge, če jo je sploh imela. Večino obtoženih so sodišča obsodila bodisi na smrt z obešanjem bodisi na dosmrtno zaporno kazen, zato bi težko govorili o možnosti vplivanja kazni na njihovo resocializacijo. Geslo »nikoli več« dejansko ni uspelo. Kljub temu je težko pojasniti, ali obstaja povezava med načinom kaznovanja in ponavljanjem kaznivih dejanj. Kot pravi Luben je »namreč žalostno dejstvo človekove eksistence, da nikoli ne pozabimo, kako zagrešiti zločine, ki smo se jih naučili« (Luban 1987, 784).

Po končani analizi dosojenih kazni se mi je postavilo vprašanje, ali je bila izvršitev kazni sploh pomembna ali je bila važnejša obsodba sama? Saj kot piše Montesquieu, »je največja kazen že sam dokaz krivde« (Montesquieu 1989, 96). Po samomoru Roberta Leya so v Nürnbergu strogo nadzorovali obtožence – stražniki so neprestano pazili nanje, med spanjem so bili osvetljeni z lučjo, spali so lahko samo na hrbtu in podobno (Gilbert 1981). Iz tega je razvidno, kako pomembno je bilo, da se teh ljudi niso preprosto »znebili«, ampak da so jih dejansko postavili pred sodišče in jim sodili na očeh javnosti. Pri tem interesi, propagandni ali drugi, nimajo velike vloge – glavno je, da pride do sojenja in da se zločin javno obsodi. Na primeru Göringa, ki si je po izrečeni smrtni obsodbi sam sodil z obešanjem, kar je sprožilo buren odziv javnosti, pa lahko vidimo, da obsodba ne zadostuje in da je pomembna dejanska izvršitev kazni. Smrt obsojenih ni bila tako bistvena kot dejstvo, da obstaja neka moralna avtoriteta, ki jih obsodi za njihove zločine in ima pravico ter dolžnost, da jih kaznuje. In predvsem dejstvo, da ta moralna avtoriteta ni država, temveč nekaj višjega – človeštvo, ki ima skupno moralnost.

2.3 Mednarodno sodišče

Kot sem v prvem delu tega poglavja ugotavljala, ali lahko uporabljamo en koncept pravičnosti na univerzalni ravni, se sedaj tu sprašujem o vlogi mednarodnega sodišča. Sodišče je v demokraciji ena izmed vej oblasti, ki deluje v imenu ljudstva in za ljudstvo. Vprašanje je torej, v imenu koga in za koga je delovalo nürnberško sodišče. Namreč mednarodno pravo je bila

bolj zadeva držav kot posameznikov oziroma človeštva. Posameznik je dobil vlogo subjekta mednarodnega prava šele po drugi svetovni vojni, tudi zaradi nürnberškega sodišča⁶. Toda sodišča so obravnavala zločine proti človeštvu, zato je logično trditi, da je nürnberško sodišče predstavljalo sodno avtoriteto celotnega človeštva. Verjetno bi bilo tehnično nemogoče, da bi ga ustanovili posamezniki, toda ne bi bilo zmotno pričakovati, da bi bilo vseeno reprezentativno za človeštvo. Pa vendar so ga z aneksom⁷ k Londonskemu sporazumu⁸ ustanovile le štiri države tedanjega sveta: Združene države Amerike, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Francija. K sporazumu je pozneje pristopilo še več držav⁹, toda vseeno je bilo potrebno izprašati pobudo za sojenje. Vprašanje torej ni, ali je bilo sodišče v svojem delovanju pravično, temveč ali je bila pravična odločitev zanj – sodišče naj bi delovalo v imenu človeštva, toda njegove ustanoviteljice so bile štiri zavezniške politične vlade, ki so bile tudi zmagovalke v vojni.

Mednarodno pravo je bilo dolgo časa meddržavno pravo. Šele po drugi svetovni vojni so počasi začeli šteti posameznika med subjekte mednarodnega prava, čemur mnogi avtorji še danes oporekajo, na primer Türk (Türk 2007, 83). Torej ni potrebno presoditi, ali je bilo pravično soditi posameznikom, temveč ali je bilo to pravično početi na mednarodnem sodišču. Mednarodne pogodbe res zavezujejo samo države, saj jih te podpišejo. Toda smiselno je pričakovati, da posamezniki izpolnjujejo določbe, npr. haaških pogodb, saj so jih države navsezadnje podpisale v imenu svojih ljudstev. Kljub temu sojenje posameznikom ostaja ena izmed najvišjih dolžnosti in pravic vsake posamezne države. Na podlagi česa so potem zavezniške sile odvzele to pravico, na primer Nemčiji, da sodi Nemcem? Pravno podlago so našli v Versajski pogodbi iz leta 1919, kjer je v 227. členu nemški cesar obtožen »močne žalitve zoper mednarodno moralnost in svetost sklenjenih pogodb« (Versajska pogodba). Kot prvo je treba poudariti, da ne gre za dejansko pravno obtožbo, temveč bolj moralno obsodbo (Zolo 2009, 22). Že sam jezik ne ustreza pravni terminologiji. Dejansko pa tudi ni jasno, na podlagi česa in zakaj točno bi mu sploh sodili. Je bil pa namen, da mu sodijo na mednarodni ravni – sodniki iz Združenih držav Amerike, Velike Britanije, Francije, Italije in Japonske (227. člen Versajske pogodbe). Drugo pomembno dejstvo pa je, da do sojenja dejansko sploh

---

⁶ Subjekt mednarodnega prava je lahko polnopravni subjekt, če v celoti izvršuje svoje dolžnosti in ima zmožnost uveljavljanja svojih pravic po mednarodnem pravu.

⁷ Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis, podpisan in v veljavi istega dne kot Londonski sporazum (8. avgust 1945).

⁸ Londonski sporazum – Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal, podpisan 8. avgusta 1945, v veljavi od dne podpisa.

⁹ Triindvajset držav je takoj potrdilo izhodišča in načela Londonskega sporazuma, malo pozneje pa je generalna skupščina Združenih narodov sprejela tudi posebno resolucijo, kjer je potrdila načela mednarodnega prava na podlagi statuta nürnberškega sodišča (Resolucija A/Res/95(I)).

nikoli ni prišlo. Kljub neuresničitvi sojenja bi to vseeno lahko veljalo kot pravni precedens za obsodbo najvišjih političnih avtoritet za agresivno vojno. Toda moramo izpostaviti, da se Nizozemska očitno ni strinjala s to obtožbo, saj je zavrnila izročitev nemškega cesarja. Razlog za to naj bi bil, da se »glavo države ne da obtožiti in da so države edini subjekt mednarodnega prava« (Zolo 2009, 23). S tem se vrnemo na prejšnje vprašanje, koliko je dejansko reprezentativno sodišče v smislu predstavljanja družbe, če se niti najvišje politične elite evropskih držav niso strinjale glede obsodbe, ki naj bi bila precedens. S strani obsojenih na nürnberškem sodišču je potem povsem na mestu vprašanje, ali je pravično, da se najvišjim političnim posameznikom sodi na mednarodni ravni. Göring je namreč na sodišču jasno povedal, da »sodišču ne priznava pristojnosti sodišča« in da gre za »zgodovinsko edinstveni poseg, za predrznost, da se poglavarjem suverene države sodi na tujih sodiščih« (Gilbert 1981, 235). Pojavlja se torej vprašanje, kakšna je bila obsodba posameznika za njegovo dejanje ali so bila ta dejanja izvršena sicer s strani posameznika, toda v imenu države. Drugo dejstvo v prid tega ugovora temelji na 228. in 229. členu Versajske pogodbe, kjer je izražena zahteva, da se sodi drugim, krivim predvsem vojnih zločinov. Sojenje naj bi bilo bodisi v Nemčiji, bodisi v državi, proti kateri so se zločini zgodili ali pa na mednarodni ravni, če so bili zločini zagrešeni proti več državam. V realnosti pa so seznam več kot 900 obtoženih skrajšali na 45 in vsem sodili v Nemčiji.

Danes se nam ne zdi več sporno, da je posameznik za določena kazniva dejanja obtožen na mednarodni ravni. Toda tu presojava, kaj je bilo pravično v času po drugi svetovni vojni. Kaj je bilo za tisto generacijo sprejemljivo, torej, kaj je bilo zanjo pravično? Haaška konvencija¹⁰ v 3. členu zapiše, da so za kršitve lahko odgovorne samo države, toda Versajska pogodba je naredila ta princip delno neoperativen (Zolo 2009, 23). Tako je bila v začetku 20. stoletja odgovornost popolnoma na plečih držav. Versajska pogodba je to želela spremeniti, kar pa se v praksi očitno ni obneslo. Določeni neuresničeni členi pogodbe bi še vedno lahko veljali za pravni precedens, toda očitno nasprotovanje Nizozemske kaže na nestrinjanje s temi določili. Sporno v tej točki ni pravičnost sojenja, temveč pravičnost sojenja posamezniku na mednarodni ravni. Rawls (2011, 27–28) piše o tem, da je politično dobro urejena družba tudi družba, ki jo učinkovito ureja javno pojmovanje pravičnosti. Za takšno družbo je ena izmed ključnih lastnosti dejstvo, da »je to družba, v kateri vsakdo sprejema in ve, da vsi drugi sprejemajo natančno isto politično pojmovanje pravičnosti« (Rawls 2011, 28). Torej tudi če

---

¹⁰ Haaška konvencija – Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, podpisana 18. oktobra 1907 v Haagu, v veljavi od 26. 1. 1910.

trdimo, da so le države tiste, ki lahko dejansko ustanovijo mednarodno sodišče, bi bil potreben konsenz med temi državami, da je pravično soditi posamezniku na mednarodni ravni in da je pravično soditi posamezniku za zločine takšnega obsega, kot je vodenje agresivne vojne. Kot smo videli, se po prvi svetovni vojni niti zahodne države niso strinjale glede tega, kar pomeni, da dejansko ni bilo utemeljenega pravnega precedensa, ki bi bil univerzalno sprejet. Na podlagi tega lahko trdimo, da je bilo nepravilno soditi nacistom na mednarodnem sodišču, ker preprosto pred tem obdobjem in med njim ni bilo zavesti, da je to pravično. S tega stališča ne bi bilo sporno soditi nacistom za iste zločine, toda na državni ravni, saj je veljalo, da imajo le države sodno pristojnost. Toda to je le en element nepravilnosti nürnberškega sodišča, saj pravičnost navsezadnje sestavlja več elementov, ki jih bom predstavila v nadaljevanju. Vseeno pa lahko opozorim na argument nekdanjega vojnega ministra Stimsona, ki ga bom pozneje ponovno uporabila v drugačnem kontekstu – »v preteklosti je obstajal tudi prvi primer sojenja za umor in čeprav še ni bilo jasno zapisano v pravu, da je to kaznivo in kakšna je kazen, to še ne pomeni, da gre *a priori* za zakon *ex post facto*« (Stimson 1947, 185).

2.4 Nekatera načela pravičnega sojenja

V tem poglavju bom predstavila nekatera načela pravičnega sojenja, ki so po mojem mnenju rahlo sporna v primeru nürnberškega sodišča. Nisem pravnica, zato želim izpostaviti, da je moje razumevanje prava povsem politološko in morda določene stvari vidim v drugačni luči kot pravniki. Vse, kar vem o pravu, sem v veliki meri sama preštudirala, zato moje znanje ni popolno, toda menim, da se moram osredotočiti tudi na pravičnost znotraj samega sodnega postopka, ker je pomembna za razumevanje celotne pravičnosti sodišča. Uporabila sem več virov, saj nikjer ni jasno zapisano, kakšna so načela pravičnega sojenja na mednarodnih sodiščih. Tako sem uporabila načela pravičnega sojenja kazenskih sodišč Republike Slovenije in tudi nekatera omenjena načela mednarodnega prava.

2.4.1 Enakost pred sodiščem (zakonom)

Leonid Pitamic je razložil enakost pred zakonom kot splošno pravno načelo in kot pogoj za uresničenje osebne svobode, ki jo je prvo izpostavilo krščanstvo, ki se je zavzemalo za enakost ljudi pred božjim občestvom (Pitamic v Zupančič in drugi 2000, 141). Kljub temu pa je sodišče že v samem začetku zavrnilo ugovor obrambe *tu quoque*, kar krši to načelo. Slednje bom bolj potrebno razložila v drugem poglavju, ko bom govorila o zmagovalnem sodišču, temeljna razlika pa je, da imamo dve različni vrsti subjektov, ki nista enaki pred sodiščem. Imamo zmagovalce in poražence. Zmagovalci, ki na tem sodišču ne morejo biti

obtoženi za noben zločin, in poražence, ki so lahko. Ne bi bilo sporno, če bi bilo to sodišče res samo za Nemce in bi kasneje podali obtožnice tudi proti vsem krivim zaveznikom, toda do tega nikoli ni prišlo. Podobno se je zgodilo v Haagu konec istega stoletja, ko prav tako zahodne zavezniške sile, takrat združene v koalicijo NATO, niso »mogle« biti obtožene na Mednarodnem kazenskem sodišču za nekdanjo Jugoslavijo.

2.4.2 Pravica do neodvisnega in nepristranskega sojenja

Pri pojmu neodvisnosti sodstva se nanašamo predvsem na teorijo delitve oblasti. Montesquieu je tisti, ki je v svojem delu O duhu zakonov (1989) dejansko razdelil oblast na tri veje: sodno, izvršilno in zakonodajno. Zadeva je malce bolj zapletena, ker govorimo o mednarodnem sojenju, delitev oblasti pa se nanaša na posamezno politično skupnost. Mednarodno pravo je posebnost prav v tem, da so zgodovinsko najpomembnejši objekti, države, tisti, ki ustvarjajo pravo, in tisti, za katere pravo velja. Z vpeljavo osebne odgovornosti na mednarodno raven pa smo se znašli v svetu, kjer države sprejemajo zakone in so jih posamezniki na mednarodni ravni dolžni upoštevati, četudi se s tem ne bi strinjali osebno ali se celo njihova vlada ne bi strinjala s tem. Če se osredotočimo na nürnberško sojenje, lahko trdimo, da so bile štiri zavezniške države sodna oblast. Zakonodajna oblast naj bi bile torej vseeno države, ki so podpisale določene pogodbe. Toda težave se pojavijo, ker so dejansko te iste države v nekem smislu tudi izvršilna oblast v smislu človeštva tistega časa. Gre za to, da imajo oblast nad izvrševanjem javnih odločb (Montesquieu 1989).

Drugi sporni del je nepristranskost sodstva. Tu je treba presojati tudi, kakšen je bil vpliv medijev in javnosti na nepristranskost sodstva. Ta vidik bom natančneje predstavila v nadaljevanju, ko bom govorila o vplivu interesov na ustanovitev sodišča.

2.4.3 Načelo zakonitosti: Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia

»V zvezi s tem načelom govorimo tudi o načelu pravne varnosti, kar naj bi bil izraz, ki opredeljuje varnost ljudi pred samovoljnimi in nezakonitimi posegi državnih organov v njihov pravni položaj« (Bavcon in Šelih 2009, 123). Prav na podlagi tega starorimskega načela so bile podane največje kritike zoper pravičnost oziroma njenega pomanjkanje na nürnberškem sodišču. Sodili naj bi namreč na podlagi zakonov *ex post facto* – zakonov, ki niso bili v veljavi v času zagrešitve zločinov. Sodišče je na podlagi 6. člena statuta obravnavalo tri vrste zločinov – vojne zločine, zločine proti miru in zločine proti človeštvu –, temu pa se je pridružila še četrta obtožba – zarota povzročiti enega ali pa vse izmed treh zločinov (Annex to

the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis). Četrta obtožba je tako temeljila na prvih treh. Prepoved retroaktivne uporabe kazenskega zakona ni bila edina težava, namreč med elemente načela zakonitosti sodijo tudi prepoved uporabe običajnega prava, zahteva, da mora biti kazenski zakon določen, in prepoved analogije. V sklopu prve prepovedi naj bi bilo potrebno upoštevati načelo *nullum crimen, nulla poena sine lege scripta*, v sklopu druge pa predvsem načelo *lex certa* (Bavcon in Šelih 2009, 124–126). Nürnberško sodišče ni upoštevalo ne enega ne drugega načela v njuni celoti. Primer okrnjenosti prvega je odsotnost definicije agresije. Glede drugega načela pa je z izjemo vojnih zločinov sporna praktično celotna podlaga sojenja, kajti tudi če trdimo, da obstaja pravna podlaga za vse štiri obtožbe, pa ta nikakor ni jasno zapisana, temveč je bila uporabljena široka razlaga pravnih določil in mednarodnih pogodb tistega časa. Mednarodno kazensko pravo še vedno ni jasno zapisano v nobenem zakoniku. Seveda ta načela izhajajo iz nacionalnega kazenskega prava in jih je težko preprosto premestiti v mednarodno kazensko pravo. Soglasje med vsemi državami je težko dosegljivo, zato je mednarodno pravo bolj ohlapno, in ne tako natančno določeno. Toda znotraj vsake države je kazensko pravo jasno določeno – je pravo, s katerim se na sodišču dokazuje krivdo, in ne nedolžnost obtoženca. Država je edina avtoriteta, ki lahko kaznuje svoje prebivalstvo, celo s smrtjo, ki je legitimna in legalna, in je zato nujno potrebno, da je omejena in da so človekove pravice dobro zaščitene.

Kaj so kršitve zakonov vojnega prava in običajev vojne, ni bilo težko dokazovati, saj so bile že v tistih časih jasno določene na Haaških konferencah leta 1899 in 1907 ter z drugimi pogodbami, kot so Ženevska pogodba iz leta 1864¹¹, Ženevski protokol iz leta 1925¹² in druge. Sojenje za te zločine tako ni bilo nepravilno – bili so znani, bili so jasno zapisani, in države so jih potrdile. Edina nejasna zadeva je bilo uboganje na ukaz, če je bil ukaz v neskladju s temi pravili.

Zločini proti miru so temeljili na Briand Kellogovem¹³ paktu iz leta 1928, s katerim so se države odpovedale vojni. Dejansko pa ni nikjer opredelitve agresije, ne na tem sodišču, ne na tokijskem. Šele leta 1974 so znotraj Združenih narodov opredelili dejanje agresije, in še to v resoluciji, ki ni zavezujoča. Današnje mednarodno sodišče prav tako še ne more obravnavati

---

¹¹ Ženevska pogodba 1864 – Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field, podpisan 22. avgusta 1864, v veljavi od 22. junija 1865.

¹² Ženevski protokol 1925 – Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiation, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, podpisan 17. junija 1925, v veljavi od 8. februarja 1928.

¹³ Briand Kellogov pakt – General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellog – Briand Pact, Pact of Paris), podpisan 27. avgusta 1928, v veljavi od 24. junija 1929.

zločina agresije. Prav to je pokazatelj, da se enakovredne države med seboj niso zedinile, kaj pomeni agresija, in da je bilo sojenje mogoče le na podlagi moči nad nemočnimi. Ni jasno, kaj naj bi pomenila agresivna vojna, še bolj sporen pa je Briand Kellogov pakt. V paktu države podpisnice obsodijo vojno in se ji odpovejo kot sredstvu reševanja sporov (Briand Kellogov pakt). Torej, strogo gledano, vojna ni bila prepovedana. Šele Londonski sporazum neposredno kriminalizira vojno (Bavcon in drugi 1997, 45). Toda ne statut ne končne sodbe se ne opredelijo do definicije agresije, temveč »se postavijo na stališče, da dejanja obtožencev govorijo sama zase in brez vsakega dvoma pomenijo agresijo« (Jager v Bavcon in drugi 1997, 90). V akademskih krogih še danes vlada razkol glede tega vprašanja, ki je dejansko temeljno načelo prava – če nekaj ni izrecno prepovedano, je potem dovoljeno? S tega vidika je pomembno tudi, da je leta 1924 Velika Britanija zavrnila osnutek Lige narodov, imenovan Ženevski protokol, ki je vojno izrecno prepovedal in agresivno vojno opredelil kot mednarodni zločin (Zolo 2009, 13). Velika Britanija je podpisala Briand Kellogov pakt, toda ta ni prepovedal agresivne vojne, je ni označil kot mednarodni zločin in je tudi ni opredelil. Prav na podlagi tega se poraja dvom, ali je bila agresivna vojna razumljena kot zločin. Glede na to, da je bila Velika Britanija poznejša sodnica na nürnberškem sodišču, je to še toliko bolj sporno. Največja težava ni v tem, da Briand Kellogov pakt ni opredelil sankcij držav, ki bi začele vojno, temveč da se ni nikjer dotaknil vprašanja posameznika in individualne odgovornosti v tej zadevi (Arendt v Zolo 2009, 141).

Zločini proti človečnosti so temeljili na Martensovi klavzuli, in ne na naravnopravni interpretaciji, kar je bilo možno le, ker so sodili poražencem (Brglez 2012). Gre torej predvsem za pomanjkanje jasno zapisanih pravil, kaj so zločini in kaj ne. Te zločine so v statut vpeljali predvsem zato, ker so želeli obravnavati tudi zločine, storjene zoper lastne državljane, ki pa so za razliko od vojnih hudodelstev lahko storjeni tudi v času miru. Toda statut je potem določil, da je te zločine možno storiti pri izvršitvi ali v povezavi s katerikoli kaznivim dejanjem, za katerega je sodišče pristojno, kar je v bistvu naredilo te zločine odvisne od drugih (Jager v Bavcon in drugi 1997, 107). Prav za to inkriminacijo se je večina pravnih teoretikov strinjala, da gre res v celoti za retroaktivno normo oziroma inkriminacijo *ex post facto* (Jager v Bavcon in drugi 1997, 105).

Sporno ostaja tudi vprašanje uboganja na ukaz. Statut je jasno zapisal, da tega ugovora ne bo sprejemal. »V starejšem kazenskem pravu je bilo dokaj trdno stališče, da ukaz nadrejenega izključuje ali protipravnosti dejanja, ali njegovo kaznivost, ali obtoženčevo krivdo, ki pa se je počasi spreminjalo« (Bavcon in drugi 1997, 72). Problematično je bilo torej, ker nikjer prej ni

bilo jasno zapisano, da ukaz narejenega res izključuje kazensko odgovornost. Ne gre le za to, da ni bilo izrecno zapisano v pravu, temveč se je treba vprašati, ali je bilo vsaj *de facto* sprejeto na mednarodni ravni ali vsaj v določenih državah. Današnji kazenski zakoniki se večinoma opredeljujejo tako, da uboganje na ukaz ni sprejemljiv ugovor, kadar gre za vojna hudodelstva, zločine proti človeštvu ali genocid, ali če je v jasnem nasprotju s pravom. Toda takratna družba je bila drugačna in uboganje na ukaz nikoli prej ni bilo sporno na mednarodni ravni. Če pa že težko govorimo o tem, kaj je bilo sprejeto na mednarodni ravni, bi se morali osredotočiti vsaj na Nemčijo. Kot prvo je treba opozoriti na prusko militaristično tradicijo, ki še danes velja za izrazito strogo in poslušno. Prav nanjo je med sojenjem večkrat opozoril tudi Göring, ko je govoril o tem, da je bilo popolnoma nepredstavljivo, da bi se uprl ukazu nadrejenega, prav tako si ni zamišljal, da bi odstopil, ker je bilo to nezdržljivo z oficirsko častjo in ljubeznijo do domovine (Gilbert 1981, 210). Na sodišče smo torej postavili legitimnost določene tradicije. Drugi vidik, ki ga ne smemo odmisлити, pa je, da je bila Nemčija v času pred drugo svetovno vojno totalitarna država. Ne samo vojaški sistem, tudi celoten sistem države je bil organiziran na hierarhično. Glede na dejstvo, da je bil Hitler zakonito izvoljen za predsednika vlade, če že ne države, in da je bila podpora njegovi stranki ves čas močna, se moramo vprašati, ali smemo dvomiti o legitimnosti odločitve celotnega ljudstva za sistem hierarhičnega odločanja. Predvsem pa se pojavlja vprašanje, v kakšni meri lahko presojamo totalitaristični hierarhični sistem, če upoštevamo dejstvo, da so bili med sodniki Sovjeti, katerih totalitaristični sistem je bil enako urejen, in to ne le v času druge svetovne vojne, temveč že pred časom Hitlerja in še pozneje, v času sojenja in po njem. Seveda ostaja vprašanje, ki smo ga danes vsaj delno rešili – do kakšne mere je treba spoštovati ukaz, če ta ni v skladu s pravom. S strani žrtev je bilo torej popolnoma sprejemljivo, da uboganje na ukaz preprosto ne more biti obramba za zločine, kot so holokavst in drugi. Toda sodišče presoja krivdo posameznika in smotrno se je vprašati, ali je bil posameznik nemškega naroda v času pred vojno in med njo res zmožen ugovarjati ukazu nadrejenega.

Tudi če bi se vsi strinjali, da lahko v primeru mednarodnega prava pravila interpretiramo širše in z uporabo nekaterih moralnih načel, še vedno manjka dvoje – zapisana kazen in pristojno sodišče. Za nobenega od zgoraj navedenih zločinov ni zapisano, kakšna je kazen. Toda tudi to lahko interpretiramo širše v skladu z naravnim pravom. Vseeno pa vztraja vprašanje pristojnosti mednarodnega sodišča, kar sem že analizirala v prejšnjem podglavju.

2.4.4 Načelo kolektivne odgovornosti

Danes države ne v nacionalnem pravu ne na mednarodnem sodišču ne priznavajo načela kolektivne odgovornosti (Bavcon in Šelih 2009, 129). A vendar je bil slednji uporabljen na nürnberškem sodišču v skladu z 9., 10. in 11. členom statuta. Sodišče je v statutu navedlo kriminalne združbe (vlada tretjega rajha, skupina visokih političnih voditeljev nacistične stranke, SS, SD, GESTAPO, SA, generalštab in visoko poveljstvo nemških oboroženih sil), toda v času sojenja je za krive spoznalo SD, SS, GESTAPO in skupino visokih političnih voditeljev nacistične stranke. Načelo danes ni v veljavi prav zato, ker je izredno sporno. Namreč posameznik, ki je v določeni organizaciji ali združbi, ne more biti v celoti odgovoren za vsa dejanja te združbe oziroma za dejanja njenih posameznikov. Prav tako ni nujno, da se v celoti strinja z ideologijo te združbe. Kot nekatera druga načela, je bilo tudi to uporabljeno prav zato, ker se je sodilo poražencem, in se je torej načelo vsililo na sodišče (Bavcon in drugi 1997, 64). Sodišče je tako predvidevalo, da če neko skupino prepoznajo za hudodelsko, potem lahko države podpisnice Londonskega sporazuma in statuta sodišča tudi na domačih sodiščih obsodijo posameznika za članstvo celo z najvišjo, smrtno kaznijo, če poznajo to inkriminacijo (Bavcon in drugi 1997, 64). Ker nemško pravo te inkriminacije ni imelo, je zavezniški Kontrolni svet z zakonom številka 10 z dne 20. decembra 1945 določil kaznivost članstva v hudodelskih organizacijah in kazni zanj, in sicer celo smrtno kazen (Bavcon in drugi 1997, 64). Torej ne samo, da so štiri zaveznice na mednarodnem sodišču vpeljale prej in tudi pozneje nesprejet koncept, temveč so ga vsilile celo v nemški pravni sistem.

2.4.5 Načelo nullum crimen sine culpa

V kazenskem pravu naj bi veljalo, da se krivda nikoli ne sme predpostavljati niti domnevati (Bavcon in Šelih 2009, 251). Krivdo je torej potrebno dokazati. Z vprašanjem krivde je povezano tudi vprašanje naklepa – ali so dejansko imeli naklep storiti vsa ta dejanja? Obtoženci so se večinoma zagovarjali, da ničesar niso vedeli. Tudi nemško ljudstvo je trdilo, da ničesar ni vedelo. Seveda se tu pojavi vprašanje, kako je možno, da so v taboriščih dnevno ubili toliko ljudi in da tega nihče ni vedel. Kot je na sojenju dejal Göring (Gilbert 1981, 213): »Čim višji je čin, tem manj vidite, kaj se dogaja spodaj.« Prav tako se pojavi vprašanje hujše posledice – ali lahko kar tako pripišemo krivdo, ki je preseгла namene zločina. Potrebno je priznati, da je sodišče s pomočjo nacističnih zapisov jasno dokazalo vpletenost obtoženih v določene zločine. Toda na primer pri holokavstu je bilo vpletenih več akterjev, s tem da niso bili vsi obsojeni, niti obtoženi. Potrebno bi bilo torej oceniti pravičnost obtožb določenih

posameznikov, resda najvišjih na hierarhični lestvici, če za isto stvar niso bili obtoženi vsi udeleženi. Prav ta vidik bom obravnavala v tretjem poglavju, ko bom pojasnila izbiro grešnih kozlov, saj v interesu zaveznikov ni bilo obsoditi celotno nemško ljudstvo. Sploh pa so si zahodni zavezniki želeli zmanjšati krivdo nemškega ljudstva, ko je nastopila hladna vojna in so potrebovali Zahodno Nemčijo na svoji strani proti socialistični vzhodni Evropi. Tu se jasno vidi, da je bil sicer interes zaveznikov soditi krivcem, toda na koncu so zmagali drugi, politični interesi.

2.4.6 Načelo *par in parem non habet imperium*

Ni sporno samo dejstvo, da morda ti zločini niso bili jasno določeni temveč tudi, da se je na novo pojavila osebna odgovornost za ta kazniva dejanja pred sodiščem. Toda sodišče se v bistvu z dokazovanjem tega, ali je nekdo osebno odgovoren pred mednarodnim sodiščem in koliko je to sporno, ni ukvarjalo (Luban 1987, 797). Še toliko hujše pa je bilo, ker so dejansko sodili vojaškim in političnim poveljnikom. Danes je v pravu, tudi na mednarodnem haaškem sodišču, splošno sprejeto, da v primeru določenih dejanj imuniteta ne velja: genocid, vojni zločini, zločini proti človeštvu. To dejstvo ostaja sporno, toda na nürnberškem sodišču ga je bilo mogoče uveljaviti prav zato, ker se je sodilo poražencem. Pravna osnova za izključeno imuniteto najvišjim naj bi bila že 227. in 228. člen Versajske pogodbe (Bavcon in drugi 1997, 56) – svoj kritičen pogled na Versajske pogodbe sem že predstavila. Naj omenim le sledeče dejstvo (Bavcon in drugi 1997, 48): »Spričo številnih lokalnih vojn po drugi svetovni so bile za ustanovitev mednarodnega kazenskega sodišča še najmanj zainteresirane prav tiste štiri velesile, ki so se leta 1945 dogovorile za ustanovitev obeh mednarodnih vojnih sodišč.« Načelo *par in parem non habet imperium* danes tako *de iure* ne velja več v celoti, saj je izključeno za tiste najbolj grozovite zločine. Toda *de facto* se še danes države težko sprijaznijo z dejstvom, da so tudi one odgovorne pred mednarodnim sodiščem – države same ali pa posamezniki, ki naj bi delovali v interesu države. Vprašljivo je torej, kako legitimno bi bilo sojenje po prvi svetovni vojni, ko je bila oblast še toliko bolj razumljena kot združena v nekem subjektu – suverenu. Dejstvo je, da nemško ljudstvo po prvi svetovni vojni ni tako izrazito nastopilo proti nekdanjemu nemškemu cesarju, kot je po drugi svetovni vojni nastopilo proti nacizmu. Ni bilo radikalnega pojava neofašističnih mitov in legend, kot je bilo razvitih fantazij po letu 1918 (Biddiss 1995). Michael Biddiss (1995) trdi, da je temu tako, ker je bil eden izmed glavnih ciljev sodišča obsoditi nacizem, pri čemer je bilo uspešno. Nedvomno je to eden izmed možnih pogledov, toda ne bi smeli preprosto pozabiti na dejstvo, da so bile grozote druge svetovne vojne veliko hujše in da je bila nemška krivda bolj

oprijemljiva kot v prvi svetovni vojni, ko naj bi vojno dejansko začeli Srbija in Avstro-Ogrska. Predvsem pa to, da so bili obsojenci na nürnberškem sodišču najvišji ljudje v državi, toda nobeden med njimi ni bil tista najvišja oseba, tisti eden in edini suveren, kot je bil cesar Wilhelm II. Na sodišču so bili obsojeni najvišji nemški poveljniki in politične osebnosti, ne pa neposredno Nemčija. Pojavi se torej vprašanje, ali bi sploh prišlo do sojenja, če bi bil Hitler živ?

2.5 Odločitev zaveznikov za sojenje pred mednarodnim sodiščem

Kljub trdni politiki Winstona Churchilla je bila Velika Britanija močno odvisna od ZDA. Med vojno se je precej zadolžila, prav tako pa bi po koncu vojne potrebovala finančno pomoč za obnovitev države. Združene države Amerike so torej imele pomembno vlogo pri odločanju v zvezi s povojnimi dogajanjem. Toda Stalin je ostal ključna politična osebnost, poleg tega pa so bile izgube Sovjetske zveze med vojno tako velike, da je bilo popolnoma jasno, da bo imela precej besede pri odločanju. ZDA je bila sicer finančno močnejša, toda prispevek Sovjetske Zveze k zmagi v vojni je bil neprecenljiv.

Stalinovo stališče je bilo neomajno – že od leta 1945 je govoril, da bo dal postreliti določeno število nacistov, od 50.000 naprej. Medtem pa se je Rooseveltovo mnenje skozi čas močno spreminjalo. Potrebno je pojasniti, da se vojna razen v Pacifiku, ni neposredno odvijala na ameriških tleh in da so bile izgube ameriških vojakov znatno manjše. Stalinov odnos do Nemčije je bil tako popolnoma drugačen. Roosevelt je leta 1944 podpiral t.i. Morgenthauov načrt, katerega glavni namen je bil razdeliti Nemčijo na dva dela in jo uničiti kot močno evropsko silo (Morgenthau 1945). Kot Versajska pogodba je tudi ta načrt vseboval reparacije gromozanskih vsot in določene prepovedi (Morgenthau 1945). Roosevelt in Churchill sta se z načrtom strinjala, sicer v blažji obliki, toda zunanja ministra obeh držav sta mu izrazito nasprotovala. Načrt naj bi predvidel tudi likvidacijo določenega števila vodilnih nacistov, kar sicer ni bilo formalno zapisano (Irving 1986). Prav tako bi izvedba gospodarskih določb načrta povzročila stradanje več tisoč Nemcev (Irving 1986), toda ko je dokument prišel v javnost Združenih držav Amerike, se je ta uprla. Po dolgih pogajanjih je Roosevelt končno podprl načrt Henryja L. Stimsona, ki je predvidel sojenje na mednarodnem sodišču, leta 1947 v času predsedovanja Trumana pa je bil sprejet še Marshallov načrt za obnovitev celotne Evrope, vključno z Nemčijo. Proti koncu vojne, ko je dejansko prišel čas za realno razmišljanje, da se bo vojna zaključila in da bodo zavezniki zmagali, so se Američani

dokončno nagnili v smeri sojenja, medtem ko je Churchill vztrajal pri streljanju, Rusi pa so nasprotnikom želeli soditi in jih zatem postreliti (Luban 1987, 801).

Vprašanje je torej, kaj so zaveznice pričakovale od sojenja oziroma kakšen interes so imele pri odločitvi zanj? Sojenje je obred, kar bom podrobno prikazala v tretjem poglavju. Sodišče je nedvomno instrument države, ki zagotavlja pravičnost, toda poleg tega je igralski oder. Ni vedno nedolžen tisti, ki ga sodišče spozna za nedolžnega, temveč je pomembno tudi, kako se celotno zadevo prikaže. In kako sposobni so »igralci«, kar bom razjasnila v nadaljevanju, ko bom predstavila kratko analizo Göringovega navzkrižnega zaslišanja. Interes zaveznic je bil, da na sodišče postavijo tiste, ki so bili v očeh javnosti »najbolj« krivi. Sodišče je tako vzpostavilo nekakšno »hierarhijo krivde«, ki je nadzorno prikazana tudi v znanem filmu *Judgment at Nuremberg* iz leta 1961 (Gonshak 2008, 162). Film je pokazal, da so najbolj krivi tisti najvišji poveljniki in politiki, ki so dajali ukaze, toda da je v bistvu krivo tudi celotno nemško ljudstvo, ki se temu ni uprlo. Kot v filmu reče Ernest Janning¹⁴, obtoženi sodnik na kasnejših nürnberških procesih (Gonshak 2008, 162): »Vedeli smo za taborišča. Morda nismo poznali podrobnosti, toda sam zato, ker jih nismo hoteli poznati.« Film, ki je tedaj v ZDA požel hvalo in slavo, je tako izpostavil vidik krivde celotnega naroda, hkrati pa je poudaril, da obtoženi¹⁵ niso »pošasti, temveč da bi v podobnih okoliščinah večina ljudi storila enako« (Gonshak 2008, 157). Film tako po eni strani obtoži celotno Nemčijo, ji pa kar hitro oprusti, rekoč, da bi vsi storili enako.

Pomemben element, prikazan v filmu, je tudi interes ZDA leta 1947. ameriški senator v nekem delu filma svetuje sodniku Haywoodu, da naj ne bo preveč strog v svojih obsodbah, saj se boji odziva nemškega ljudstva (Gonshak 2008, 158–59). Kar se je od leta 1945 namreč spremenilo, je odnos med ZDA in Sovjetsko zvezo ter njunimi zavezniki. V tistem času se je začela hladna vojna in ZDA je hotela Zahodno Nemčijo na svoji strani. V svoji diplomski nalogi se sicer ukvarjam s prvimi sojenji, kjer sta bili ZDA in Sovjetska zveza še zaveznici. Toda prav ta element jasno kaže, da pravičnost v mednarodnih odnosih in tudi mednarodnem pravu ni na prvem mestu, temveč je vedno na prvem mestu nek drug interes. Gre za moč in zlorabo vsega za ohranitev te moči. Sojenja so potekala v skladu z interesi leta 1945 in 1946, ne pa z nadaljnjimi leti. Na poznejših sojenjih so tako mnogo ljudi oprostili, mnogo pa so jih obtožili, s tem da jim potem ni bilo treba prestajati kazni ali pa so jim kazen skrajšali. Ne

---

¹⁴ Lik, ki v resnici prikazuje sodnika Franza Schlegelbergerja.

¹⁵ Prikazani so kasnejši nürnberški procesi, znani po imenoma *Judges' Trials*, ki so potekali leta 1947 in niso več potekali na mednarodnem sodišču, temveč na vojaškem sodišču ZDA, so pa vseeno uporabljali iste sodne dvorane kot za predhodna sojenja.

moremo trditi, da pravičnost nima mesta v mednarodnih odnosih. Toda prav ta element je jasen pokazatelj, da je pravičnost, izražena na mednarodnih sodiščih, uporabljena le, dokler je v skladu z interesi velesil.

Zagotavljanje pravičnosti tako ni bilo prvotni interes, zaradi katerega so se zaveznice odločile za mednarodno sodišče. Združene države Amerike so se najbolj zavzemale za sojenje. Roosevelt sicer že od začetka ni bil naklonjen tej zamisli, toda javnost je zahtevala drugačen konec vojne, kot ga je predvidel Morgenthauov načrt. Smiselno se je torej vprašati, ali je bila ameriška javnost tista, ki je sprejela odločitev za sojenje. Naivno je misliti, da takšne odločitve sprejema javnost, toda ZDA je demokratična država in predsednik potrebuje podporo javnosti. Pomemben dejavnik, ki sem ga že omenila, je dejstvo, da je bila civilna javnost ZDA veliko manj vpletena v vojno kot na primer ruska ali britanska. Vojna se v glavnem ni odvijala neposredno na ameriških tleh, zato se je smotrno vprašati, ali bi se ameriška javnost tudi tako zavzemala za sojenje ali pa bi bila morda veliko bolj maščevalna, če bi na svojih tleh več let trpela vojno, kot so jo ljudje v Evropi. Interes predvsem ZDA je bil, da se pokaže kot nekakšna moralna avtoriteta proti nacistom, ki so poteptali vse civilizacijske in moralne zakone. Tudi Stalin in Churchill, ki sta bila precej bolj maščevalna, sta zaradi številnih razlogov odločila za sojenje¹⁶. Predvsem pomembno vlogo je odigrala propaganda v ozadju sojenja, o čemer bo govora v naslednjem poglavju.

---

¹⁶ Sojenje je tu mišljeno na mednarodni ravni, saj se je Stalin sicer ves čas zavzemal za sojenje pred streljanjem, toda to sojenje je bilo zamišljeno popolnoma drugače. Stalin je namreč v času svojega vodenja države dosledno upošteval dejstvo, da imajo vsi pravico do sojenja. Toda ta sodišča niso bila znana po spoštovanju prava in so hitro obsodila obtožene, tudi le iz političnih razlogov.

3 DRUGO POGlavJE: Zmagovalno in propagandno sodišče

Do sedaj sem navedla več argumentov, ki nakazujejo, da morda glavni interes ni bil kaznovati zločince, temveč je bil to le eden izmed mnogih interesov zaveznikov. V drugem poglavju bom še bolj izpostavila te argumente, pri čemer ne bom več izhajala iz pravne in politične teorije in to implicirala na prakso, temveč se bom osredotočila izrecno na prakso sodišča. Še prej je treba opredeliti pojma zmagovalnega sodišča in propagandnega sodišča. Oba pojma sta večkrat uporabljena v različnih delih, toda nikjer nisem zasledila točno določene definicije.

V literaturi zasledimo uporabo besedne zveze zmagovalne pravice na mednarodni ravni po prvi svetovni vojni. »Zmagovalne nacije so po prvi svetovni vojni obtožile nemškega cesarja ...« (Zolo 2009, ix). Danilo Zolo je dejansko svojo knjigo naslovil prav s to besedno zvezo: »*victors justice*«. Uporaba le-te se torej po njegovem prične po prvi svetovni vojni, toda uveljavi se šele na nürnberškem sodišču in se potem nadaljuje v Tokiu, na Mednarodnem kazenskem sodišču za nekdanjo Jugoslavijo in Mednarodnem kazenskem sodišču za Ruando, ter vse do Iraka (Zolo 2009). Kot je zapisal Stimson (1947, 184): »Pred drugo svetovno vojno nam je manjkalo pogum za uveljavitev avtoritativne odločitve mednarodnega sveta.« In prav to je glavna značilnost zmagovalnega sodišča. Do sojenja na mednarodni ravni bi lahko prišlo že kdaj prej in tudi v današnjih časih mnogokrat ni bil sprožen sodni postopek, ker sta si nasproti stala dva ali več enakovrednih subjektov. Ko pa nekdo izgubi vojno, ni več enak drugemu subjektu. Prav zato je bila potrebna popolna zmaga in kapitulacija, in ne samo podpis premirja, ki bi ohranil enakovrednost med subjekti.

Kritika mednarodnemu pravu je, da naj bi obstajal dvojni standard (*dual-standard system of international justice*)- en za zmagovalce in drugi za poražence (Zolo 2009, xii). Zmagovalec tako lahko počne določene stvari, ki jih v svojem primeru opraviči, v primeru poraženca pa so razumljeni kot zločin. Nazoren primer sta atomski bombi, odvrženi nad Hirošimo in Nagasaki, kar je bila kršitev temeljnega načela vojnega prava – načela razlikovanja med osebami in objekti. Drug primer je obtožba kršenja Versajske pogodbe. Nemčija je nedvomno kršila to pogodbo, toda Velika Britanija, Francija in tudi druge ji pred vojno niso nasprotovale glede tega. Priključitev Češkoslovaške je bilo izrazito kršenje pogodbe, toda zavezniške sile so pred

vojno v to privolile, saj so mislile, da bodo tako ustavile Hitlerjev »apetit« po evropskem ozemlju. Prišlo je do kršenja pogodbe, toda podpisnice se niso pritožile. Po mednarodnem pravu pogodba s tem sicer ni neposredno razveljavljena, toda izjemno pomembno je, da države podpisnice pogodbe niso izrecno nasprotovale nemškim kršitvam pogodbe, pa naj je šlo za priključitev Češkoslovaške, gradnjo podmornice, oboroževanje ali drugo.

»Argument *tu quoque* obrambe na Nürnbergu je bil takoj zavržen, češ da sodišče lahko sodi le Nemcem« (Zolo 2009, 29). Torej ne gre za to, da bi zmagovalci ustanovili sodišče, ki bi prikrojilo pravila in pravo, da bi bilo videti, kot da je samo ena stran kriva. Temveč gre za preprosto dejstvo, da je isto dejanje lahko zločin, če ga zagreši poražena stran, in ni zločin, če ga stori zmagovalna stran.

Naslednji vidik pa je bolj posreden. Namreč zavezniške sile so ustanovile sodišče, in na ta način izbirale, za katere zločine bodo sprožile sojenje, za katere ne bodo in na podlagi česa bo prišlo do sojenja. Primer kritike je bil, da je bilo zelo malo govora o zločinu bombardiranja mest med vojno, in posledično ni prišlo do sojenja, kar krši načelo razlikovanja. Dejstvo je, da so Nemci leta 1940 v začetku vojne z Anglijo več mesecev bombardirali London in druga mesta na otoku. Toda če bi Angleži izpostavljali to dejstvo, se nedvomno ne bi mogli preprosto izogniti vprašanju bombardiranja nemških mest, predvsem Dresdna (februarja 1945). Tudi zavezniki so se torej zavedali, da morajo biti previdni z obtožbami in da sicer obramba *tu quoque* ne velja, kljub temu pa obstajajo določene meje. Prav na tem primeru se dobro vidi, kako je tudi moč zmagovalcev nad izvajanjem »pravice« na zmagovalnem sodišču omejena, ker je sodišče med drugim propagandno. Zavezniki so torej kršili določena pravna načela, ker so bili zmagovalci in so si to lahko privoščili. Toda tudi sami so bili omejeni, ker so se želeli svetovni javnosti prikazati kot nekakšna moralna avtoriteta.

Propagandno sodišče ima isto lastnost kot zmagovalno – njegov glavni interes ni zagotoviti pravičnosti in kaznovati zločine, temveč to izkoristiti za nek drug interes. Sodišče je tako izrabljeno, ker predstavlja neko najvišjo moralno avtoriteto v državi, in zato njegova obsodba pomeni, da je nekaj moralno sporno. Ker pa je v primeru nürnberškega sodišča govora o mednarodnem sodišču, moralna obsodba ni bila podana samo s strani ene države, temveč je celotna mednarodna skupnost razumljena kot ustanoviteljica sodišča, in zato je obsodba sodišča pojmovana kot moralna obsodba celotnega človeštva. Sodišče je tako izrabljeno za obsodbo nacizma in opravičuje vojskovanje zaveznikov. Statut je na splošno prepovedal vojno, dovolil pa jo je v samoobrambi. Država se ima pravico braniti, kar je popolnoma

razumljivo. Sporno pa je, »da so nasprotniki v spopadu določili, da je z njihove strani potekala obrambna vojna« (Bavcon in drugi 1997, 90). Brez sodišča in njegove obsodbe bi lahko govorili le še o eni vojni, kjer je nekdo zmagal in nekdo izgubil. Toda zavezniki so preko sodišča želeli doseči, da se nacizem obsodi in da se Nemčija označi za agresorja, kar naredi njihovo obrambo v vojni povsem legitimno. Niso želeli biti zmagovalci vojne, temveč branitelji človeške civilizacije. Toda to ni bilo dovolj, da bi obsodili nacizem kot grobo agresivno politiko. Celotno človeštvo je moralo obsoditi nacizem. Potrebno je bilo, da je nacizem kot politika obsojen z moralnih vidikov. In prav to dvojje je lahko zagotovilo mednarodno sodišče.

Po drugi strani pa je bilo sodišče uporabljeno tudi kot nek primer, ki bi Nemce naučil, kaj je vladavina prava v praksi (Luban 1987, 797). Nürnberško sodišče je tako rabilo kot propaganda zahodne pravičnosti. Zahodni zavezniki bi namreč z lahkoto pomorili preostale naciste in s tem končali vojno. Toda želeli so prikazati kot boljši od nacistov, kar so ves čas tudi poudarjali. Sodišče je bilo torej propaganda njihove pravičnosti, ki naj bi bila vzor v mednarodnem merilu. Nacistična politika, holokavst, agresija nad drugimi državami in vse ostalo ni bilo sprejemljivo in zahodne države so to želele pokazati svetu. Da so branile pravičnost. Na sodišču so želele pokazati, da je bil prav to njihov interes – ne da se vojskujejo, temveč da branijo sebe, zatirane nemške državljane in celotno človeško civilizacijo. Z njihovim namenom branjenja pravičnosti ni v osnovi nič narobe. Toda vprašati se moramo, ali res lahko zavezniške sile Nemce naučijo, kakšna je vladavina prava. Ne izhaja pravo iz ljudi? Ni pravo pravično le, če je deluje v skladu s politično skupnostjo, kateri pripada? Nič ni moralno sporno v zvezi s konceptom vladavine prava, sporno pa ostaja, da je nürnberško sodišče rabilo kot propagandno sodišče v smislu širjenja pravičnosti, kot jo razumejo zavezniške države. Slednje so se postavile v vlogo moralne avtoritete, ki ve, kaj je pravično za celotno človeštvo.

Propaganda je tista, ki omogoči, da legalna stvar postane tudi legitimna v očeh ljudstva. Nürnberško sodišče je postavilo pravni precedens za kaznovanje mednarodnih zločinov. Toda gola odločitev strogo pravno gledano ni zadovoljila interesov zaveznikov. Potrebno je bilo, da so postale določene stvari univerzalno sprejete – predvsem to, da je »človek, ki stori ali ki načrtuje agresivno vojno, zločinec« (Stimson 1947, 189). V naslednjem poglavju je nürnberško sodišče opisano kot obred, ki izpolnjuje prav te propagandne interese. Pred tem pa je potrebno še raziskati, kakšno vlogo je igrala odločitev tožilca Jacksona, da je sojenje v glavnem temeljilo na dokazih, in ne pričevanjih (Dodd 1947, 361–362). S to odločitvijo je

bila dejansko postavljena »filozofija tega sodnega primera« (Dodd 1947, 362). Nacisti so v času svojega delovanja zapisali prav vse, to dokumentacijo pa so potem uporabili med sojenjem. Tožilci so tako jasno prikazali, kateri zločini so se zgodili, kdo se je podpisal na dokumente, iz dnevnikov pa so tudi spoznali miselnost določenih obtožencev. Popolnoma nesporno lahko torej trdimo, da je bila obtožba pravična, saj je bila podana na podlagi ogromnega števila dokazov. Poleg tega je bilo zavoljo pravičnega sojenja dovoljeno, da posamezni obtoženec pokliče svoje priče. S tega vidika torej težko trdimo, da je bilo sojenje nepravilno, toda na Göringovem primeru bom predstavila, da je odločitev za poudarek na pisnih dokazih z nekaj dodanimi pričevanji pravzaprav prikazala drugačno sliko, kot bi jo, če bi sojenje temeljilo izključno ali pa vsaj večinoma na pričevanjih.

Hermann Göring je za svojo obrambo pozval tudi priče, toda v tej nalogi sem se osredotočila predvsem na njegovo križno zasliševanje, ki ga je vodil tožilec Jackson (International Military Tribunal 1947b, 396–456)¹⁷. Göring je na začetku sojenja govoril bolj prosto in je podajal razlage. Jacksonov začetek je bil s strani mnogih kritiziran, zato je spremenil strategijo in se oprl na gola dejstva. Navajal je jasne podatke iz nacističnih dokumentov, in tako je javnost Göringa na podlagi le-teh hitro spoznala za krivega. Težavna je bila torej njegova začetna razlaga, saj je opisoval, kako je videl dogajanje. Z njegovimi besedami se niso strinjali le njegovi kolegi na zatožni klopi, temveč tudi večina Nemcev. Statistični podatki, ki jih je uporabil Jackson, so bili goli podatki. Bile so informacije o dogodkih, in ne razlage dogodkov. Ne trdim, da Göring ni bil kriv, ker je bilo jasno pokazano, da je bil. Trdim le, da je glavni ameriški tožilec hitro spremenil taktiko, ko je bilo jasno, da Göring sodišče uporablja v svoj prid, za nemško propagando. Prav zanimivo bi bilo videti, kako bi sojenje potekalo, če bi se Hitler znašel na klopi za obtožence. Göring je bil namreč spreten govorec, toda Hitler se je zapisal v zgodovino kot eden najboljših, če ne celo najboljši retorik, ki je znal navdušiti množice. Sodišče je dopustilo pričanje obtožencev, ker je bil vseeno interes ustanoviteljev sodišča, da zagotovijo nekakšno pravičnost. Toda propaganda je bila sprejemljiva samo s strani zaveznikov – oni so bili moralna avtoriteta, ki je dovolila tem groznim zločincem spregovoriti v svojo obrambo. Če bi na klop za obtožence posedli najvišje vojaške poveljnike s strani držav zaveznic in bi jim sodili samo na podlagi dokumentov, izid ne bi bil tako zelo drugačen. Pravo namreč v času vojne velikokrat molči.

---

¹⁷ Uporabila sem zapis izvirnega zaslišanja Göringa s strani Jacksona, toda analiza je povsem moje delo.

4 TRETJE POGLAVJE: Obred

4.1 Definicija obreda

V tem poglavju bom nürnbergsko sojenje predstavila iz drugačnega zornega kota kot v predhodnem delu naloge, kjer sem orisala predvsem politološki in pravni vidik sojenja. Do sojenja se bom opredelila kot do obreda, in sicer na podlagi socioloških in antropoloških teorij. Izhajala bom predvsem iz knjige Sociologija obreda (1986), kjer Cazeneuve opiše obred z naslednjimi besedami (Cazeneuve 1986, 14):

»Obred je dejanje, ki je lahko individualno ali skupinsko, ki pa vselej, tudi kadar je še tako ohlapno, da dopušča improvizacijo, ostaja zvesto določenim pravilom, ki tvorijo prav tisto, kar je v njem obrednega.«

Sojenje samo po sebi bi torej lahko v nekaterih pogledih opredelili kot obred, saj ima dve pglavitni lastnosti le-tega – »kontinuiteto in čvrstost« (Cazeneuve 1986, 14). Gre za družbeno institucijo, katere zgodovinski izvor sega daleč nazaj. Pravično sojenje naj bi bilo zagotovljeno le, če so upoštevana določena pravila – sodimo na podlagi prava, sodniki so avtoriteta, ki dobijo oblast na legitimen in legalen način ter predstavljajo ljudstvo ... Dejstvo je, da se mora sojenje zgoditi v sodni dvorani, kjer je določeno, na katerem mestu kdo sedi. Določena so tudi obredna oblačila – sodniška halja, v nekaterih državah (npr. v Veliki Britaniji) nosijo še vedno lasulje. Najdemo pa še druge obredne elemente – vstajanje, ko vstopi sodnik, v določenih državah priče prisežejo na Svetem Pismu ali drugi sveti knjigi, vnaprej je določen potek sojenja ... Po pojmom čvrstosti je tako mišljeno, »da se obred spreminja zelo počasi in izredno previdno, če ne kar z rahlo slabo vestjo« (Cazeneuve 1986, 14). Sporno, ali je sojenje obred ali ne, bi bilo torej le z vidika namena sojenja. »Obred je namreč dejanje, katerega učinkovitost (dejanska ali domnevna) se ne konča v empiričnem spletu vzrokov in posledic« (Cazeneuve 1986, 16–17). Potrebno je torej premisliti, kakšen je dejanski namen sojenja samega.

4.2 Sojenje kot obred

Eden vidik je torej, da je nürnbergsko sojenje obred, ker je sojenje že samo po sebi obred. Drugi vidik pa je, da je nürnbergsko sojenje obred konca druge svetovne vojne. Gre za to, da naj bi bilo sojenje zločincem zaključni obred grozot vojne, ki naj bi omogočilo nadaljnje življenje v Evropi. Poskrbelo naj bi za kontinuiteto obdobja, ne le v Evropi, temveč po vsem

svetu – obdobje vojne in obdobje miru, vmes pa je potreben določen obred, da se zaključi eno obdobje in prične drugo. »Vojna je nasprotje stanja trdnosti in urejenosti, in zanjo je značilno, da pretrese norme. Dovoljuje uboje, krajo, prevare ...« (Caillois v Cazeneuve 1986, 73). Gre torej za popolnoma drugačno obdobje, kot je čas miru. Leta 1939 sta bila Francoz in Nemec na meji med državama normalna soseda v mirnih odnosih, katerih državi sta diplomatsko in gospodarsko sodelovali. Že naslednji dan pa sta bili državi v vojni. Ta dva človeka nista več bila običajna soseda, temveč sovražnika na podlagi nacionalnosti in odločitev njunih vlad. Med njima so začela veljati popolnoma drugačna pravila. In prav zato je bilo v vojnem pravu običajno, da sta si državi napovedali vojno, in tako spremenili ne le pravno, temveč celotno sodelovanje na meddržavni ravni, kakor tudi na ravni posameznikov. Ko pa se je leta 1945 vojna zaključila, je bilo treba ponovno vzpostaviti nov sistem življenja. Včerajšnja sovražnika, ki sta morda drug drugemu pobila družino, sta morala ponovno »normalno« zaživeti. Normalno v času vojne ni enako normalnemu v času miru. Potreben je bil torej nekakšen obred, ki je omogočil ponovno sobivanje v Evropi oziroma svetu nasploh. Ostaja pa vprašanje – zakaj sojenje? Obred konca vojne je bil normalno gledano za tisti čas podpis miru, premirja ali kapitulacije. Možen obred je bil tudi usmrtitev določenih posameznikov. Zakaj torej sojenje kot obred zaključka obdobja?

Cazeneuve v uvodu svoje knjige (1986) razjasni, da »želi proučevati značilnosti obreda, da bi poskusili doumeti, zakaj so se ljudje odločili za to vrsto kolektivnega obnašanja, ne za kakšno drugo, in iz tega izvedeti, koliko je nenadomestljivo tam, kjer ga opazujemo. To je mogoče imenovati tudi razlago obreda, saj utegne pokazati, zakaj ni tako nesmiseln, kot se zdi na prvi pogled« (Cazeneuve 1986, 22). Z analizo obreda nürnberškega sojenja se bomo približali razlagi obreda oziroma namena, ki ga je obred dejansko imel, in preko tega odgovorili na zgornje vprašanje. »Obred je namreč simbolno dejanje in simbol je v razmerju s tem, kar simbolizira, na to pa se navezuje z asociacijo čustev ali idej« (Cazeneuve 1986, 123).

Če torej analiziramo nürnberško sojenje skozi definicijo obreda, naletimo na težavo, saj težko govorimo o neposredni kontinuiteti, prav tako pa zaradi pomanjkanja kontinuitete ni tiste potrebne čvrstosti za obred. Toda temu argumentu bomo nasprotovali in trdili, da je povsem običajno, da koncu vojne sledi obred, in da torej obstaja kontinuiteta obreda konca vojne. Tega ne moremo trditi za element čvrstosti, toda tu imamo jasen argument, da je bila druga svetovna vojna popolnoma drugačna in da je zahtevala spremembo v obredu. Težnja, izražena v Versajski pogodbi po sojenju nemškemu cesarju, pa kaže na to, da je bila že prva svetovna vojna nekakšen mejnik, ki je zahteval spremembe v obredu, ki pa se v realnosti niso uveljavile.

4.3 Nürnberško sojenje kot obred

Če se osredotočimo na samo sojenje kot obred, ne moremo trditi, da je šlo preprosto za isti obred, kot sem ga opisovala v prvem delu poglavja, saj se ta razlikuje med državami oziroma političnimi skupnostmi. Nekatere značilnosti so privzete iz različni sodnih obredov kot jih poznamo po svetu, toda že tu se pojavi vprašanje, zakaj prav te značilnosti in zakaj prav iz obredov točno določenih držav.

Štiri države so določile svoje sodnike in skupine tožilcev – Združene države Amerike, Sovjetska zveza, Velika Britanija in Francija. Sodnik je moralna avtoriteta na sodišču, ki sodi v imenu neke politične skupnosti, ki mu to pravico podeli. Te štiri države so na sodišču predstavljale celotno civilizacijo. Odgovor je jasen, zakaj te štiri države, saj so bile zmagovalke v vojni. Toda sporno je trditi, da so dejansko predstavljale človeštvo. Že z vidika geografske lege hitro opazimo, da je bil močnejše zastopan zahodno-severni interes zemeljske oble. Pojavlja se tudi vprašanje, zakaj je bila Francija upoštevana pri izbiri sodnikov, saj je bila v prvih pogajanjih za določitev sodišča še v celoti okupirana. Isto se ponovi pri določitvi tožilcev, ki so bili razdeljeni na štiri nacionalne skupine. Ameriška skupina tožilcev se je osredotočila na zločin zarote in splošni nacistični načrt (*common plan or conspiracy*), Britanci na zločine zoper mir, Sovjeti in Francozi pa na zločine zoper mir in vojne zločine (Biddiss 1995). Ob tem se lahko pojavijo še dodatni dvomi, ali je bil posameznik na sodišču dejansko obsojen s strani mednarodne skupnosti, in s tem civilizacije kot celote, ali ga je posamezna velesila tožila za določene zločine. Če je res šlo za mednarodno sodišče, zakaj torej niso bili sodniki in tožilci izbrani iz celotne mednarodne skupnosti ne glede na nacionalnost? Predvsem pomembno je tudi dejstvo, da so se Francozi osredotočili na zločine v zahodni Evropi in Sovjeti na zločine v vzhodni Evropi, meja pa je potekala čez Nemčijo (Dodd 1947, 360). Po eni strani je bilo to logično zaradi zbiranja dokazov, po drugi strani pa s tem zanikamo, da obtožbe prihajajo s strani mednarodne skupnosti, temveč bolj iz določene države nasprotnice v spopadu.

Vsak obsojeni je imel pravico zagovora (*testify for himself*), kar zagotavlja kontinentalno pravo (Stimson 1947, 186). Prav tako je imel vsak obtoženi pravico, da ob zaključku sojenja naslovi sodišče, kar je zagotovljeno z angloameriškim pravom (Stimson 1947, 186). Snovalci sodišča so tako želeli zagotoviti pravično sojenje. Temu ne moremo oporekati, kljub temu pa se sprašujemo, ali to ponovno ne predstavlja samo konsenza med temi štirimi zahodno-severnimi državami sveta.

4.3.1 Grešni kozel pri obredu

Naslednji element pri analizi tega obreda je izbira samih obsojencev. Zakaj prav ti obsojenci? Cazeneuve (1986, 93) opisuje obrede primitivnih ljudstev, ko »se ne ve, kdo je dejansko kriv za določeno nesrečo, in se zato izbere grešnega kozla«. Nekdo je moral biti kriv, zato so izbrali grešnega kozla, da bi se preko obreda rešili te tegobe oziroma nesreče. Prav v tem se morda skriva namen obreda – niso bili samo zločini vojne in vojnih grozot, temveč predvsem nacizem in holokavst, tisti, ki so zahtevali spremembo obreda konca vojne. Če bi šlo samo za konec »navadne« vojne, bi morda zadostoval podpis miru, toda potrebno je bilo nekaj več. Potreben je bil obred, ki bi hkrati obsodil nacizem, pri tem pa se je pojavila težava, da še nikoli v zgodovini ni bilo obsodbe enega političnega sistema suverene države s strani druge suverene države z drugačnim političnim sistemom. Nemško ljudstvo je na zakonitih volitvah izvolilo Hitlerja in njegovo stranko. Če pustimo vse moralne zadržke ob strani, lahko torej sklepamo, da je nemško ljudstvo politični načrt nacistične stranke razumelo v celoti, in ne le metaforično, da so določeni ljudje znotraj države superiorni, drugi ne. Nemško ljudstvo se je potemtakem strinjalo z ravnanjem države do Židov – z odvzemom premoženja, prepovedjo spolnih odnosov ... Kolikor je to za nas moralno sporno, moramo v tej situaciji zavzeti stališče, da je bilo to legitimno v očeh nemškega ljudstva. To je najradikalnejši primer nacističnega političnega programa. Prav tako je bilo legitimno izpodbijanje Versajske pogodbe s ponovno prisvojitvijo Porurja ali z ne-odplačevanjem vojne odškodnine ali s ponovni vzpostavitvijo nemške podmorniške enote ... Vse to je bilo legitimno v očeh nemškega ljudstva, in potem se postavi vprašanje, kako je lahko nastala neka mednarodna instanca, ki je na tehtnico pravičnosti postavila politični sistem države. Predvsem problematično je tudi, ker nacistično vodstvo očitno ni bilo sprejemljivo samo za nemško ljudstvo, temveč so vse evropske vlade takratnega časa aktivno sodelovale z njim. Z današnjega vidika je seveda nacizem sporen, ker krši več načel človekovih pravic, toda po drugi strani je še vedno nejasno, kdaj lahko država poseže v notranje zadeve druge države. Toda to moramo presojati v očeh ljudi in duhu tistega časa.

Zavezniki so ujeli vodilne nacistične, za tem pa so imeli tri možnosti – izpustitev, usmrnitev in sojenje (Stimson 1947, 179). Izpustitev bi pomenila, da se zločini niso zgodili. Usmrtitev v očeh mnogih ni bila slaba ideja, toda le sojenje bi dejansko omogočilo legitimno obsodbo nacizma. Toda kaj pri nacizmu je bilo takega, zaradi česar je predstavljalo tako veliko grozoto, da je bila potrebna sprememba obreda konca vojne? En dejavnik so nedvomno strmoglave številke žrtev, predvsem civilistov. Ta dejavnik se pojavi tudi za časa prve svetovne vojne, ki

je prav tako izrazila potrebo po sojenju. Pri obeh govorimo o agresivni vojni. Toda države so že dolga stoletja vodile agresivne vojne in prav te štiri velike sodnice niso bile izjema. Enako ne moremo trditi, da je bil genocid novost, saj so ga Angleži izvedli nad Buri že dolgo pred tem. Dve glavni značilnosti, ki sta identični v obeh svetovnih vojnah, je, da sta se začeli zaradi evropskih sporov, in sta zato potekali večinoma na evropskih tleh, ter da sta očitno uničili Evropo. Težava pri holokavstu torej ni bila v genocidu, temveč v tem, se je zgodil v Evropi. Problematična ni bila nacistična miselnost, ki je vsebovala nacionalno in rasno diskriminacijo, temveč pojavitev diskriminacije med evropskimi ljudstvi. Evropski narodi so se skozi celotno zgodovino bojevali drug proti drugemu, toda imeli so se za enakovredne. Napoleon ni osvajal Evrope, ker je verjel, da so Francozi superiorno ljudstvo, temveč ker je verjel v širitev idealov francoske revolucije. Nacizem je bil torej najbolj problematičen prav v tem, da je vzbudil dvome o pojmu civiliziranosti med zahodnimi civiliziranimi ljudstvi. In prav v tem je razlog, zakaj je po drugi svetovni vojni moralo priti do sojenja, po prvi svetovni vojni pa ne. Tudi po prvi svetovni vojni bi lahko absolutni zmagovalci izsilili sojenje, toda ta vojna se je od prejšnjih vojn razlikovala samo v številu udeleženih narodov. Še vedno je šlo za spopad enakovrednih evropskih narodov in njihovih zaveznic ter kolonij. Nemški cesar Wilhelm II. je bil sicer res poraženec vojne, toda bil je suveren, enak drugim evropskim vladarjem. Kljub razpadu nekaterih monarhij po prvi svetovni vojni se miselnost ni tako zelo spremenila. Evropski narodi, ki so še vedno krojili usodo sveta, so si bili sicer v nasprotju, toda bili so si enakovredni. Slogan »nikoli več« se morda ni tako dotikal samo vprašanja grozot druge svetovne vojne v smislu števila žrtev, temveč tudi ideoloških prepričanj. Vojskovanje, da širimo svoj imperij, ker si naše superiorno ljudstvo zasluži prostor pod soncem, dejansko ni bilo sporno. Velika Britanija je to počela več stoletij. Sporno je bilo dejstvo, da se to dogaja v Evropi in da se širijo na račun »istih superiornih« ljudstev. In prva svetovna vojna ni bila takšna – šlo je za prevlado na Balkanu, ki ni bila enakovredna Evropa, vojna pa se je potem zaradi starih zavezništav razširila po vsej Evropi in svetu. Prav iz tega razloga pa je bilo po drugi svetovni vojni potrebno, da se obsodbi zločince na sodišču, in ne le da se jih usmrti. Pod vprašajem je bila moralna superiornost zmagovitih sil, ali bi bile sposobne uveljaviti pravičnost le na tak način, kot so to počeli nacisti (Stimson 1947, 179). In s tem razložimo spremembo v čvrstosti obreda konca vojne. Zdaj pa moramo pojasniti še izbiro grešnih kozlov, da utemeljimo to spremembo.

»Obred grešnega kozla potemtakem sloni na dveh načelih: na načelu prenosa in načelu eliminacije, ki je podlaga slehernega očiščenja« (Cazeneuve 1986, 94). Načelo prenosa

pomeni, da se za določen greh oziroma zločin, za katerega dejansko ni neposredno jasno, kdo je res kriv, obdolži določenega posameznika ali skupino. Grešnost se prenese nanj in družba se ponovno očisti preko načela eliminacije. Pomembno je bilo torej, da obsojeni »zajamejo« celoten greh. Nürnberški procesi (na tem mestu mislim vse procese, ki so se zgodili do leta 1949) so bili tako celoten projekt, ki je moral vključiti vse vidike tega zločina. Sojenje se je začelo s prvimi procesi (ki so opisani v tej nalogi), in se nadaljevalo s sojenjem zdravnikom (*Doctors` Trial*), sodnikom (*Lawyer Trial*), industrialcem (*Krupp Trial*) in mnogim drugim. Na prvem sojenju so bili prvi grešni kozli najvišji nacistični voditelji. Kljub temu, da je dejansko šlo za vojaško sodišče, pa niso bili obtoženi le vojaki, temveč tudi civilisti. In prav to je pokazatelj, da ni šlo samo za obtožbo agresivne vojne in vojnih zločinov, temveč za obsodbo nacizma. Izbrali so najvišje nacistične poveljnike, ker so ti predstavljali nacizem. Göring je bil srce tega sojenja, ker je ostal najvišja politična osebnost v državi, ko so se Hitler, Himmler in Goebels ubili. Prav zato so kasneje obsodili tudi nekatere sodnike, ki so dejansko samo upoštevali zakone takratne nemške države. Prav s takimi dejanji so želeli zavezniki obsoditi nacizem kot celoto.

Izbira grešnih kozlov pa je bila pomembna tudi zato, ker je bila s tem celotna Nemčija in nemško ljudstvo obtoženo, obsojeno, toda potem usmerjeno na »stare tirnice« mednarodne politike sodelovanja. Kot sem že omenjala film *Judgment at Nuremberg*, ki prikazuje ameriško razumevanje, kako niso bili krivi le najvišji v hierarhiji, temveč je bilo krivo celotno nemško ljudstvo, ki morda res ni aktivno spodbujalo nacizma, ga je pa vsaj nemo opazovalo. Toda Nemčija in Nemci, predvsem zahodni del, so bili pomembni za prihodnost v okviru mednarodne politike. Cilj zaveznikov je bil, da sicer obsodijo krivce, toda da gre življenje naprej. Z izbiro grešnih kozlov je to postalo mogoče. Torej, krivo je bilo nemško ljudstvo, toda na sodišču so se pojavili le posamezniki, ki so tako »očistili« celoto. Obsojeni posamezniki so omogočili nadaljnje sodelovanje Nemčije z zavezniki.

4.3.2 Kraj obreda

Pri obredu pa niso pomembne le udeležene osebe in potek obreda, temveč je namen obreda nakazan tudi z izbiro kraja obreda. Ko so pozneje izbirali kraj za meddržavno sodišče, ki je organ Združenih narodov, je bila izražena težnja, da bi bilo sodišče na nekem bolj nevtralnem ozemlju. Izbran je bil Haag na Nizozemskem. Prav tako je danes v tem kraju Mednarodno kazensko sodišče. Nobena država podpisnica ni želela, da bi za sedež sodišča izbrali ozemlje ene izmed velesil, na primer Francije, Velike Britanije, Združenih držav Amerike ali tedanje

Sovjetske zveze. Sodišče mora biti neodvisno in na to je vplivala tudi izbira sedeža sodišča. Mednarodno vojaško sodišče pa je bilo postavljeno v Nemčijo, v kraj Nürnberg. Izbira kraja kaže na to, da ni bilo želje po nevtralnem kraju sojenja, temveč po »izvirnem kraju zločina«. Nürnberg je bil razumljen kot kraj izvora nacizma. Leta 1935 so bili tu sprejeti zloglasni Nürnberški zakoni, ki so legalizirali nacistično politiko. Zdelo se je torej primerno, da na istem mestu sodijo nacistom. Sovjeti so sicer zahtevali, da bi sojenje potekalo v Berlinu, toda mesto ni imelo zapora in bilo je preveč porušeno. Dejansko je bila na voljo zgradba nekdanjega nemškega sodišča, kjer so izvajali tudi Nürnberško pravo, toda bila je potrebna temeljite prenove.

4.3.3 Jezik obreda

Poleg vsega naštetega bi lahko izpostavili tudi uradne jezike sodišča – angleščina, francoščina in ruščina ter jezik obtoženca. Prvič v zgodovini so na sodišču uporabili tolmačenje, kar je ustvarilo precedens za nadaljnja mednarodna sojenja. Danes je to povsem normalno in sprejemljivo, toda moramo se vprašati, kaj je prinesla ta odločitev in kakšno vzdušje je ustvarila v sodni dvorani? Pri poglavju o kaznovanju sem prišla do zaključka, da je morda kaznovanje res namenjeno širši družbi z namenom postavljanja vzorov, toda sojenje ostaja v prvi vrsti izvrševanje pravice nad posameznikom, ki se ji je zoperstavil. Zakaj torej ne bila nemščina edini jezik sodišča, vsem, ki jezika niso znali, pa bi zagotovili tolmačenje. Prav tako bi lahko besede vseh tožilcev in sodnikov v dvorani na glas tolmačili v nemščino, vsi ostali pa bi preko slušalk poslušali tolmačenje v svoj jezik. Toda prav tu se vidi, da se ne gre samo za sodni postopek proti obtoženemu, temveč je zavoľjo poudarjanja mednarodnega značaja sojenja potrebno v obrednem stilu nameniti pozornost tudi takšnim malenkostim, kot je jezik prisotnih.

4.3.4 Zaključek obreda

Potrebno pa je preučiti še »konec« obreda. V sklopu pravičnosti so na podlagi pomanjkanja dokazov resda tri obtožene izpustili na prostost in določenim dosodili samo zaporno kazen, toda enajst so jih obsodili na smrt z obešanjem. Slednja kazen je bila izvršena na očeh javnosti in svetovni mediji so poročali o tem. Praksa obešanja ljudi je bila namenjena le zločincem, medtem ko so vojne poražence vedno streljali. Kot je Göring, in tudi drugi, med sojenjem izpostavil, je šlo za nečastno smrt, ki si je niso zaslužili. Göring je dejansko »uničil« obred, ko si je nekaj ur pred usmrtno sodo sam vzjel življenje, in je bil torej sam svoj sodnik. Je pa vsaj počakal, da je bil obsojen, kar je vseeno botrovalo pomenu obreda. Toda ni

bilo dovolj, da so te ljudi usmrtili kot zločince, in ne kot poražence, bilo je potrebno še eno simbolično dejanje – njihova upepelitev. Preden so jih upepelili, so jih fotografirali. To čast je imel samo ameriški vojaški fotograf Edward F. McLaughlin (Selwyn – Holmes, 2009). Te fotografije so danes prosto dostopne na internetu, v tistem času pa so bile v nemškem tisku prepovedane, prav tako pa niso bile objavljene na britanskem otočju iz »moralnih razlogov« (Selwyn – Holmes, 2009). Zanimivo je, kako veliko virov citira dnevnik zdravnika Gilberta (1981) in zapisuje zadnje besede obtoženih, preden so jih obesili, nikjer pa nisem našla podatka, kaj se je zgodilo s trupli. Trupla so upepelili, toda ni jasno, kje se je to zgodilo in kam so stresli pepel. Eden glavnih razlogov za to odločitev je bilo, da nacistom niso želeli postaviti grobov, da jih morda v prihodnosti nekateri Nemci ne bi častili. Širile so se govorice, da so trupla upepelili v Dachau kot simbolno dejanje zadnjega delovanja krematorija v taborišču, toda v resnici naj bi trupla sežgali v Münchnu in stresli v reko Isar (Overy 2001, 205). Morda se po eni strani ni smiselno ozirati na tedanje govorice, po drugi strani pa so nakazovale pojav, ki je še danes prisoten – redukcija nacizma na zgolj holokavst. Ko danes govorimo o nacizmu, dobimo vtis, da je bila dejansko v ospredju zamisel iztrebitve Judov v Nemčiji in Evropi. Toda nacizem je bil mnogo več – ne le podobna usoda za Slované kot Žide, kar danes malo pozabljamo, temveč tudi ideja Velike Nemčije, totalitaristično vodenje države, hierarhija na civilnem področju, odnosi med delavci in delodajalci na gospodarskem področju, idol führerja in mnogi drugi elementi.

Obred obsodbe najvišjih nacističnih voditeljev je bil z njihovo usmrtnitvijo tako zaključen, a sojenje v Nürnbergu se je nadaljevalo. Toda vsa nadaljnja sojenja niso bila tako medijsko odmevna, niti ne več tako politično pomembna. Bistven element, ki je na to vplival, je bil začetek hladne vojne, in posledično razkol med zaveznicami. ZDA je želela, da se Zahodna Nemčija pridruži njeni interesni polobli, zato je omilila kaznovanje Nemcev za vojne grehe.

5 ZAKLJUČEK

Za najboljše kritike veljajo ljudje, ki niso nikoli v življenju zaplesali niti koraka, niso nikoli držali čopiča v rokah, niso zapisali niti najkrajše črtice ... Kajti če bi to naredili, bi se zavedali, kako težko je karkoli ustvariti, in nikoli več ne bi mogli z eno besedo kritike uničiti delo več let ali celo celega življenja posameznika. Med pisanjem diplomske naloge sem kmalu spoznala, da delo kritika nedvomno ni lahko. Postavljena sem bila v vlogo, kjer sem kritizirala sodišče in na nek način branila naciste. Med samim pisanjem sem tako večkrat obupala in se spraševala, kako lahko pišem o pravičnosti za naciste? Kako naj združim koncept pravičnosti in koncept nacizma, ki je v svojem bistvu popolnoma nepravilen? Počutila sem se, kot da branim nacizem in naciste in *pljuvam v lastno skledo*, glede na dejstvo, da je bila Slovenija v času vojne okupirana, da so nacisti pobijali moje prednike in jih pošiljali v taborišča. Kako naj bom torej kritik? Toda nadaljevala sem, ker sem spremljala trenutno dogajanje. V današnjih časih se nadaljuje superiornost Združenih držav Amerike, ko na Bližnjem vzhodu širijo demokracijo in vladavino prava, ker so preprosto zmagovalci v vojni. Morda so bili prvotni nameni dobronamerni, toda zaključki ne prinesejo pravičnosti. In prav to je zgodilo v Nürnbergu – namen snovalcev sodišča je bil popolnoma dobronameren, toda pravičnost ni bila dosežena v celoti. Postavili so precedens, da se lahko poražencem sodi, medtem ko zmagovalci prosto odidejo naprej. Nadaljevala sem, ker sem idealist – ker verjamem v čistost koncepta pravičnosti in sem mnenja, da slednjega lahko dosežemo le v polni obliki. Kajti če pravičnost ni dosežena v celoti, potem se poraja nadaljnja nepravilnost.

Ta naloga ni obširno delo, niti ni izjemno poglobljena raziskava, zato nisem odgovorila na vsa vprašanja. Dejansko sem med samim pisanjem odprla več novih vprašanj, kot sem jih imela na začetku. Tematika je namreč izredno obširna in buri duhove akademikov že od samega začetka. Zavedam se torej, da nisem ugotovila nič novega, kar niso napisali že mnogi drugi. Kljub temu menim, da mi je uspelo doseči nekaj, česar v literaturi nisem zasledila – multidisciplinaren pristop do vprašanja. Na voljo so namreč obsežna pravna dela, ki se dotikajo tega vprašanja. Spisana so številna filozofska dela o pravičnosti, politološka o nacizmu, antropološka o obnašanju množic ... Toda nikjer nisem zasledila skupek teh pristopov v enem delu. Na vprašanje pravičnosti ni enega samega jasnega odgovora in prav zato menim, da je tak pristop potreben, saj osvetli problematiko z vseh možnih zornih kotov. Moje delo ni poglobljeno, in zavedam se slabosti tega, toda moj glavni namen ni bil toliko, da bi odgovorila na vsa vprašanja, temveč bolj, da bi z uporabo tega pristopa predstavila zapletenost koncepta pravičnosti. Verjamem, da lahko potrdim vse zastavljene hipoteze.

Pravičnost je v resnici igrala pomembno vlogo na sodišču in je bila pomemben dejavnik pri odločitvi za oblikovanje mednarodnega sodišča. Toda zagotavljanje pravičnosti ni bil primarni element, zakaj so se države odločile ustanoviti sodišče. V ospredju je bila bolj propagandna vloga sodišča, ki je z medijsko odmevnimi sojenji po vsem svetu širilo svoje sporočilo in predstavilo zaveznice kot moralno avtoriteto. Toda prav začetek hladne vojne je hitro pokazal, da je v mednarodnih odnosih in pravu pravičnost pomembna samo toliko časa, dokler pripomore k nečemu drugemu, zato so poznejša sojenja na nürnberškem sodišču potekala popolnoma drugače. Potrdila sem prvo hipotezo in tudi drugo, da je bilo nürnberško sodišče propagandno in tudi zmagovalno. Prav tako sem pojasnila, v čem je bilo sojenje obredni ritual konca vojne, in s tem potrdila zadnjo hipotezo. Vprašanje, ki se mi je med pisanjem odprlo in je morda najzanimivejše za nadaljnjo raziskovanje, je, ali bi do sojenja prišlo tudi, če bi bil Hitler živ, in kakšno bi bilo njegovo sojenje. Za raziskavo tega vprašanja nisem imela časa, prav tako pa je težko preučevati nekaj, kar se ni zgodilo. Toda morda z nadaljnjim raziskovanjem pridem tudi do tega odgovora.

Nürnberško sodišče je bil korak proti pravičnosti in odmik od maščevalnosti. Toda priznati moramo vse njegove pomanjkljivosti in se postaviti v pozicijo popolne kritike, da zagotovimo popolno pravičnost za jutrišnji dan – da bo sojeno vsem, ki so grešili, ne glede na to, za koga se bojujejo in kaj predstavljajo. Pravičnost je namreč pravična le, če je enakopravna.

6 LITERATURA

- Ambrož, Matjaž. 2008. Preventivne mešane teorije o namenu kaznovanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 59 (3): 239–248.
- Aristoteles. 1964. *Nikomahova etika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bavcon, Ljubo in Alenka Šelih. 2009. *Kazensko pravo- splošni del*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Bavcon, Ljubo, Marko Bošnjak, Franc Brinc, Matjaž Jager, Davor Krapac in Darko Maver. 1997. *Mednarodno kazensko pravo*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Biddiss, Michael. 1995. Victors' justice: The Nuremberg tribunal. *History Today* 45 (5). Dostopno prek: <http://www.historytoday.com/michael-biddiss/victors-justice-nuremberg-tribunal> (4. julij 2013).
- Brglez, Milan. 2012. *Predavanje pri predmetu Politologija prava oboroženih spopadov*. Ljubljana: FDV.
- Briand Kellogov pakt – *General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy*. 1928. Dostopno prek: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm> (6. avgust 2013).
- Cazeneuve, Jean. 1986. *Sociologija obreda*. Ljubljana: ŠKUC.
- *Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis*, 1945. Dostopno prek: <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (6. avgust 2013).
- Dodd, Thomas J. 1947. The Nurnberg Trials. *Journal of Criminal Law and Criminology* 37 (5): 357–367.
- Generalna skupščina Združenih narodov. 1946. *Resolucija A/Res/95(I)*. Dostopno prek: [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/95\(I\)&Lang=E&Area=RESOLUTION](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/95(I)&Lang=E&Area=RESOLUTION) (4. julij 2013).
- Gilbert, Gustav M. 1981. *Nürnberški dnevnik*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Gonshak, Henry. 2008. Does Judgment at Nuremberg accurately depict the nazi war crimes trial? *The Journal of American culture* 31 (2): 153–163.
- Haaška konvencija – *Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land*,

1907. Dostopno prek: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenDocument> (10. december 2012).
- Henderson, Conway W. 2010. *Understanding international law*. Singapore: Wiley-Blackwell.
  - Hribar, Spomenka. 2013. Zamujena priložnost? *Mladina Alternative* (pomlad): 38–43.
  - International Military Tribunal. 1947a. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*. Volume II. Dostopno prek: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Vol-II.pdf (6. avgust 2013).
  - --- 1947b. *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*. Volume IX. Dostopno prek: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Vol-IX.pdf (10. Avgust 2013).
  - Irving, David. 1986. *Introduction to the Morgenthau plan*. Focal Point Publications Website. Dostopno prek: <http://www.fpp.co.uk/bookchapters/Morgenthau.html> (8. avgust 2013).
  - Lewis, Lyons. 2003. *The history of punishment*. London: Amber Books Ltd.
  - Londonski sporazum – *Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal*. 1945. Dostopno prek: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=87B0BB4A50A64DEAC12563CD002D6AAE> (6. avgust 2013).
  - Luban, David. 1987. The legacies of Nuremberg. *Social research* 54 (2): 779–829.
  - Montesquieu, Charles – Louise de Secondat. 1989. *O duhu zakona*. Beograd: Filip Višnjič.
  - Morgenthau, Henry. 1945. *Germany is our problem*. New York and London: Harper and Brothers Publisher. Dostopno prek: [ftp://ftp.nsl-lager.com/pub/Schriftdateien/Revisionismus/Morgenthau,%20Henry%20S.%20-%20Germany%20is%20our%20Problem%20\(1945\).pdf](ftp://ftp.nsl-lager.com/pub/Schriftdateien/Revisionismus/Morgenthau,%20Henry%20S.%20-%20Germany%20is%20our%20Problem%20(1945).pdf) (15. avgust 2013).
  - Overy, Richard. 2001. *Interrogations: The Nazi Elite in Allied Hands*. London: Allen Lane.
  - Rawls, John. 2011. *Pravičnost kot poštenost*. Ljubljana: Krtina.
  - Rimski statut – *The Rome Statute of the International Criminal Court*. 1998. Dostopno prek: <http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/romefra.htm> (6. avgust 2013).

- Selinšek, Lilijana. 2007. *Kazensko pravo: splošni del in osnove posebnega dela*. Ljubljana: Založba GV.
- Selwyn – Holmes, Alex. 2009. *Iconic photos – execution at Nuremberg*. Dostopno prek: <http://iconicphotos.wordpress.com/2009/07/30/executions-at-nuremberg/> (8. avgust 2013).
- Stimson, Henry L. 1947. The Nuremberg Trial: Landmark in Law. *Foreign Affairs* 25 (2): 179–189.
- Türk, Danilo. 2007. *Temelji mednarodnega prava*. Ljubljana: Založba GV
- Versajska pogodba – *The treaty of Versailles*. 1919. Dostopna prek: <http://www.firstworldwar.com/source/versailles.htm> (6. avgust 2013).
- Zolo, Danilo. 2009. *Victors' justice: from Nuremberg to Baghdad*. New York: Verso.
- Zupančič, Boštjan M., Goran Klemenčič, Peter Pavlin, Aleš Mihael Jeklič, Petja Toškan, Boštjan Rejc, Saša Sever, Andrej Auerperger Matic, Nina Peršak, Mitja Jelenič Novak, Andraž Zidar, Anže Erbežnik, Boštjan Makarovič, Petra Mahnič in Matevž Pezdirc. 2000. *Ustavno kazensko procesno pravo*. Ljubljana: Pasadena.
- Ženevska pogodba 1864 – *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. 1864. Dostopno prek: <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument> (20. avgust 2013).
- Ženevski protokol 1925 – *Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare*. 1925. Dostopno prek: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=921B4414B13E58B8C12563CD002D693B&action=openDocument> (20. avgust 2013).